

Osmanlı Düşüncesi *Kaynakları ve Tartışma Konuları*

Editörler:

Fuat Aydın-Metin Aydın-Muhammed Yetim

MAHYAYAYINCILIK 85

**Osmanlı Düşüncesi
Kaynakları ve Tartışma Konuları**

Yayına Hazırlayanlar
Fuat Aydın-Metin Aydın-Muhammed Yetim

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni
stepajans@stepajans.com

Baskı / Cilt
Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar /İstanbul
Sertifika No: 12266 T (0212) 446 88 46

1. Baskı, İstanbul, Eylül 2019
ISBN 978-605-5222-78-9

© Mahya Yayıncılık, 2018
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.

Mahya Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri San. Tic. A. Ş.
Karagömrük Mah. Adnan Menderes Blv. No: 76/29 Fatih/İstanbul
Sertifika No: 40658 T: (0212) 531 25 25
info@mahyayayincilik.com.tr

ESKİ BİR POLEMİĞİN YENİ YORUMLARI: OSMANLI SUFİLERİNİN EBEVEYN-İ RESÛL LİTERATÜRÜNE KAZANDIRDIĞI PERSPEKTİF

Semih Ceyhan*

1. Osmanlı Ebeveyn-i Resûl Risâlelerinin Literal ve Semantik Zemini

Fahreddin Râzî sonrası Osmanlı dinî düşüncesinin sürekliliği iki tür yazım formuyla sağlandığı yaygın bir genellemedir: Birincisi, bir yandan Râzî ve Cürcânî diğer yandan İbn Arabî ve Konevî'nin İslam düşüncesinin temel meselelerine dair kapsamlı tahkik eserlerinin teşkil ettiği literal mirasa^[1] dayalı şerh-hâşiye formu; ikincisi, Râzî öncesi erken dönem eserlerde değini yöntemiyle problematize edilmekle birlikte, Osmanlı siyasî-sosyal gündemin belirleyiciliğinde toplumsal tabakada tedâvülde olan teorik ve pratik içerikli dini tartışma konularını kapsayan polemik literatürü.

Kâtip Çelebi (ö. 1070/1659) *Mizânu'l-hak* adlı eserinde Osmanlı dinî kültür grupları arasında cedel/polemik konusu olan Hızır'ın hayatı, raks ve devrân, tegannî, tasliye, tütün ve kahve, firavunun imanı, kabir ziyareti, bid'at, kandil geceleri, musâfaha vb. yirmi bir ihtilaflı meseleden bahsederken aslında söz konusu ikinci tür yazım formunun içeriksel açılımlarını bizlere sunar.^[2] Osmanlı'da her bir meseleye dair araştırılmaya muhtaç bir

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Doç. Dr. (semihceyhan@yahoo.com)

[1] Bu mirasın Molla Fenârî üzerinde Osmanlı ilmî zihniyetine intikalinin niteliği hakkında bk. Semih Ceyhan, "Molla Fenârî ve Bir Usûl Metni Olarak Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî", *İslam Araştırmaları Dergisi* 23 (2010): 77-83.

[2] Kâtip Çelebi eserinde XVII. asır Osmanlısında dini düşüncenin ve entelektüel gündemin yüzeyselliğini, sorun çözmekten uzak olduğunu, polemik bataklığına saplandığını resmeder. Bu resmi güncel araştırmalar fakular-sufiler kavgası formunda okuyagelmıştır. Oysa eser tarihsel ve siyasal bağlam dikkate alındığında Kadızâdeliler (Kadızâde Mehmed, Üstüvânî Mehmed, Vâni Mehmed) ve Sivâsiler (Abdülmecid Sivâsî, Abdülehad Nûrî Sivâsî) denilen iki vaizler zümresi arasındaki polemğin düşünsel arkaplanını irdeler. Kâtip Çelebi bu polemikte daha çok Sivâsiler lehindedir. Çünkü Kadızâdeliler iktidarı ele geçirme peşinde olan ve buna muhâlif olan medrese ve tekke ehlini saf dışına iten siyasa-sallaşmış, ehl-i hadis meşrepli Hanefî vaizler zümresidir. Sivâsiler ise bu süreçte genelde Osmanlı medrese zihniyetinin kaynaklarına güvenen, mevcut siyasal iktidarın ve nizamın devamlılığını savunan, tasavvuf müdâfiileridir. *Mizânu'l-hak* her ne kadar iki tarafın

polemik literatürü zenginliği de göze çarpmaktadır. Bu türden literatürde özellikle XV. asır ikinci yarısında Mısır Memlûklüleri'nden intikal eden yaygın tartışma konularından birisi de ebeveyn-i Resûl meselesiyle ilgilidir.

Meselenin semantik gelişimine bakıldığında, erken dönemde Hz. Peygamber'in sadece anne ve babasının (kısmen amcası Ebu Tâlib'in) dini durumuna, ehl-i necâttan olup olmadığına dair geç döneme kıyasla kapsamı daha sınırlı bir konu özelinde ortaya çıkan bağımsız görüş farklılıkları, Memlûk (özellikle Süyûtî'nin (ö. 911/1505) risâleleri) ve sonrasında (Osmanlı) Hz. Peygamber'in Âdem'e kadar uzanan atalarının dini konumu meselesini de kapsayacak şekilde yoğun içerikli bir polemige dönüştüğü, farklı dini fırkalardan ve düşünce ekollerinden tartışmaya geniş katılım gerçekleştiği ve ilginç bir polemik dizisi ortaya çıktığı söylenebilir.^[3] Hz. Peygamber'in soyunun necipliği ve ehl-i necâttan olduğunu yoğunluklu bir şekilde savunan bu dizinin teşekkülünde gâî illetin Hz. Peygamber'in zâtına, atalarına ve ailesine yönelik edep ve muhabbetin muhafaza edilmesi olduğu bir gerçektir. Muhtelif İslâmî entelektüel paradigmalardan perspektiflerini dayattığı bu polemik edebiyatında üç eksen görüş yaygın vaziyettedir: 1. Hz. Peygamber'in atalarını da içerecek şekilde ebeveyn-i Resûl ehl-i necâttır. 2. Ehl-i necât değildir. 3. Tevakkuf ve sükût tavrı.

Ulema ve sûfiyye tâifesinin büyük çoğunluğu birinci görüştedir ki Saçaklızâde (ö. 1145/1732), Abdülehad Nûrî-i Sivâsî (ö. 1061/1651) bu görüşün ümmetin icmâ'ını yansıttığını iddia eder.^[4] İkinci karşıt tarafta olanlar ise istisnâ kesimdir: İmam Ebu Hanîfe'nin *Fıkhu'l-ekber* metninin orijinalinde "Ebeveyn-Resûl küfür üzere vefat etti. Amcası Ebu Tâlib de kâfir olarak gitti." cümlesine binâen ebeveynin ehl-i necât olmadığını mezhep kavli kabul eden Ali el-Kârî (ö. 1014/1606), Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142) ve Kadızâdelilerden Vâni Mehmed Efendi (ö. 1096/1685); Hz. Peygamber'e annesi için âf dilemesine izin verilmemesi, babasının cehennemde olduğunu bildirmesi vs. gibi bir kaç rivâyetin zâhirine dayanan ehl-i hadisten İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328).^[5] Üçüncü yaklaşıma sahip olanlar

iddialarında göreceli haklılık payı görse de, polemikle bir yere varılamayacağını, Kanuni Sultan Süleyman ile hicri 1000 arasındaki medrese-tekke ilimlerindeki derinliğin yeniden tahsilinde nakli-akli-irfanî bilginin yeniden çağdaş bir meczini ve üretimini savunur.

[3] Ebeveyn-i Resûl meselesinin rivâyetler temelinde teolojik içerikli tartışılmasının boyutları ve ilgili literatürün izahı için en detaylı araştırma için bk. Mustafa Akçay, *Hz. Peygamber'in anne-babasının dini konumu ve Ebeveyn-i Resûl risâleleri* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005); Mustafa Kemâl Çalıkçı, *Hz. Peygamber'in Ebeveyni Hakkında Yazılan Arapça Eserler* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 44-104.

[4] Saçaklızâde Muhammed el-Maraşî, *Risâletü's-sürûr ve'l-ferah Tercümesi*, haz. Mehmed Gedizli, (Kocaeli 2014), 34-35; Abdüleahad Nûrî-i Sivâsî, *Te'dîbü'l-mütemerridin Tercümesi* (şahsî kütüphanemdeki nüsha), 5-6.

[5] Ebeveynin ehl-i necât olmadığına dair ileri sürülen deliller ve yorumlar hakkında bk.

ise Tâcüddin Fâkihânî ve İbn Hacer el-Heysemî (ö. 974/1567) gibi mürcii tutumu benimseyenlerdir.^[6] Bununla beraber ilk görüşte olanlar risâlelerinin sonunda ebeveyn-i Resûl'ün imanı meselesinde inkâra düşmenin daha büyük bir felâket olacağı, bir tartışma konusu olmaktan çıkarılması, avâmın gündeminden uzak tutulması, aksi takdirde toplumsal ahlâk ve davranışların dînî planda bozulmaya maruz kalacağı, edebî kaybına yol açacağı bir tavsiye kabilinden kaydedilmiştir. Bu tavrı yansıtan en dikkat çekici cümle Kâtip Çelebi'den gelir: "İmdi onlara evlâ budur ki bu bahisden imsâk ve tehâşî edeler. Lâkin sözümüz âmmedir, havâssa değil."^[7]

Süyûtî'ye de kaynaklık teşkil eden İbnü'l-Cezerî'den (ö. 833/1429) XIX. asrın sonunda Tırnovalı Nakşî dervişi Ahmed b. Lütfullah'a değin müstakil ebeveyn-i Resûl risaleleri kaleme alan ve birinci görüşü kabul eden Osmanlı şüfileri^[8] ebeveyn literatürü mirasını devralan ana akımdır. Bu ana akım Süyûtî'nin rivâyet malzemesini yeniden işleyerek aktarmakla birlikte ebeveyn literatürüne sufi teoriye mahsus katkılarda acaba bulunmuş mudur? Veya sufi kimlik ebeveyn-i Resûl mevzuuna tekil görüşlerin çatıştığı bir polemik alanı olmanın ötesinde, yaratılışın mahiyetini açıklayan, kozmogonik süreci temellendiren doktriner bir içerik, itikâdî ve ahlakî bir ilke olmaklık özelliği mi kazandırmıştır? Şimdiden açıklıkla ifade etmek gerekirse eski bir polemik konusu olan rivayet eksenli ebeveyn-i Resûl tartışmasına yeni yorum zenginlikleriyle metafiziksel-doktriner bir açılım kazandırdıkları sufi edebiyatta rahatlıkla görülebilir. Buna göre tartışma, sadece naklî-aklî delillerle inşa edilmiş teolojik çerçeveyle ve rivayet malzemesinin serimlenmesiyle sınırlı kalmamış, yaratılış kaynağı ve merkezi "nûr-i Muhammedî" veya Ekberî terminolojiyle ifade edilirse "hakikat-i Muhammediyye" olan ve her şeyde tezâhürünü bulan metafiziksel bir içerikle, fakat farklı boyutlarda vurguyla ele alınmıştır. Ezelde bâtın olan Muhammedî saf nurun tarihsel süreçte zâhir olan Muhammedî zürriyete zerre-i Muhammedî (Muhammedî gen) şeklinde intikali olgusuyla özetleyebileceğimiz, İslam düşünce tarihinin XIV. asır sonrası (Razi-İbn Arabî çizgisi) süreciyle paralel bir şekilde takip edebileceğimiz bu doktriner açılım Bosnevî'de ve

Akçay, Hz. Peygamber'in anne-babasının dîni konumu ve Ebeveyn-i Resul risaleleri, 102-116; Kadîr Gömbeyaz, "Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri", *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyum*, haz. Mehmet Yalar-Celil Kiraz (Kestel-Bursa, 7-8 Kasım 2009), (Bursa, 2011), 205-232.

[6] Ebeveyn hakkında çekimser kalanlar hakkında bk. Akçay, Hz. Peygamber'in anne-babasının dîni konumu ve Ebeveyn-i Resul risaleleri, 116-118.

[7] Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-hakk fî İhtiyârî'l-ehakk*, trc. Orhan Şaik Gökyay-Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabcacı, 2008), 299.

[8] "Osmanlı şüfileri" ile kastettiğimiz ulema kesiminden olmakla birlikte bir şekilde tarihat intisabı olan zümre ile teşke meşâyihidir.

Muhammed Emin Bâlfzâde'de eserinin tüm bablarını kapsayacak şekilde geniş ve derinlikli bir muhtevaya sahip iken, diğer risâlelerde naklî delillerle örüntülenmiş içeriğin eksen fikrini oluşturmuştur. Sufilerin varmak istediği netice Hz. Peygamber'in ebeveyninin ve Âdem'e doğru babalarının necatını tartışmak asıl değil fer'î bir meseledir. Asıl konu, nübüvvetin seçkinliğini göstermek için nûr-i Muhammedî'nin metafiziksel-ontolojik bir varlık durumu olarak kabul edilip edilmeyeceği meselesidir. Nurun zerre-i Muhammedî/cüz'-i zerrî suretinde nesilden nesile dolaşımı kabulü öte yandan Hz. Peygamber'in tüm atalarının şirkten ve nikâhsızlıktan uzak muvahhid müminler olmasını ilzâm etme fikrine götürmüştür. Bu fikir aynı zamanda İmâmiyye Şia'sıyla Ehl-i sünnet sufilerinin birlikte paylaştığı ortak zemindir. Dolayısıyla özellikle Safeviyye sonrası XVI. asır Osmanlı ebeveyn-i Resûl yazım geleneğinde bir ivme artışı yaşandığı da göz önünde bulundurulduğunda cevaplanmayı bekleyen siyasi-sosyal göndermelere sahip bir soru da önümüzde durmaktadır. Acaba Osmanlı sufileri, Şia'nun nûr-i Muhammedî'nin Hz. Peygamber'in ataları boyunca aktarımı anlatılarıyla örüntülenen ebeveyn-i Resûl yorumuna alternatif bir perpektif bizlere sunmakta mıdır ve bu perspektif işlevsel midir?

Söz konusu tarihsel spekülâtif sorulara cevap arama sürecindeki bu yazıda, Kâtip Çelebi'nin "taassup cenklerinden biri"^[9] olarak addettiği ebeveyn-i Resûl ihtilafının Osmanlı sufilerince delillerin çarpıştığı bir polemik alanı ve cedelî bir mesele olmaktan çıkarılıp metafiziksel bir mesele haline getirilme sürecinin boyutları (teolojik, metafiziksel, sosyal ve siyasal) konusunda bazı tespitlerimizi paylaşacağız. Bu tespitler, birincil derecede kaynaklarımız olan Osmanlı sufilerinin ebeveyn-i Resûl risâlelerini -yazarlarının vefat tarihleri göz önünde bulundurularak- kronolojik açıdan listeleme ve yer yer risâlelerin karşılaştırılmasına dayalı sınırlı içerik analizi denemesinde vücut bulacak, ardından tespitler bütüncül bir iddiaya dönüştürülecektir.^[10]

2. Süyûtî ve Osmanlı Sufilerinin Ebeveyn-i Resûl Risâleleri

Ebeveyn-i Resûl risalesi yazım geleneği konuya dair altı müstakil risâle kaleme alan Süyûtî^[11] öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme

[9] Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-hakk*, 145.

[10] Bu yazı, Ebu Hanife'nin *Fıkhü'l-ekber*'inin bazı nüshalarında "Ebeveyn-i Resûl küfür üzere ölmüştür." şeklinde geçen ifadeye dayalı olarak *Fıkhü'l-ekber* şerhlerini (Bahâeddîn-zâde Mehmed efendi'nin *el-Kavlu'l-fasl* adlı şerhi gibi), zerre-i Muhammedî'nin Hz. Peygamber'in âbâ ve ecdâdına intikali konusunu işleyen Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ine istinâden *Mevlid* şerhlerini (Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin (ö. 1316/1899) *Tuhfetü'l-aşîkîn* adlı *Mevlid* şerhi gibi), Ahmed Bîcân'ın *Envâru'l-âşîkîn*'i vb. tarzında tasavvufî pespektifli siyer literatürünü inceleme dışı tutacaktır. Bununla birlikte metafiziksel yorumu desteklemesi açısından yeri geldikçe söz konusu literatüre referans verilecektir.

[11] Süyûtî'nin risâlelerinin detaylı tanıtımı için bk. Akçay, Hz. Peygamber'in anne-babasının

ayrılabilir. Süyûtî öncesi dönemde üç müellif belirgin isimlerdir: Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebu Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429). Gazzâlî'ye nisbet edilen *Kitâbu Ahvâl-i Vâlideyi'r-Resûl*'un ebeveynin müslüman hükmünde olduğunu ileri sürdüğü nakledilir.^[12] Abdülehad Nûrî, Gazzâlî'nin bu görüşü ileri sürmesini Eş'arî düşüncesinin bir uzantısı olarak yorumlar. Buna göre fetret devrinde yaşayan ebeveyn kendilerine Resûl'ün daveti ulaşmadığından mazurdur. Zira iman-küfür meselesinde Eş'arî yorum akıl değil davetin işitilmesini esas alır. "*Tahkîk budur ki, da'vet-i resûl erişmeyen kimesne müslim hükmündedir.*"^[13] Gazzâlî, Ebu Tâlib'in de imanlı olduğuna kanaat getirirken, "Kalbinde zerre kadar imanı bulunan cehenemden kurtulur" rivâyetine dayanır. Gazzâlî der ki: "*Ebû Tâlib'in hod kalbi îmân ile doludur. Ve hadîs-i sahîhde sarâhaten vâki' olan azâb, şehâdetini lisânı ile i'lân eylemeye kavminden âr eylediği içindir ve erkân-ı İslâmiyyeyi izhâr eylemediği içindir, küfrü ecli için değildir. Nitekim Ebû Tâlib hakkında tahfîf-i azâb u şefâat ki vâki' olmuştur, mü'min ve muvahhid olmasına delildir.*"^[14]

Gazzâlî'nin bu yaklaşımını, risâlesi elimizde mevcut olmayan, ancak İbnü'l-Hatib Kasım ve Abdülehad Nûrî-i Sivâsî tarafından görüşlerine başvuru Ebu Bekir İbnü'l-Arabî devam ettirir. *Lübbü'l-ukûl fi Ebeveyi'r-Resûl* adlı risâlesinin üçüncü makalesinde Sivâsî tercümesiyle şöyle bir serzenişte bulunur: "*Hazret'in vâlideyni ehl-i cennetin eşrafındandır. Bir kimesne "Hazret'in vâlideyni nârdadır" dese, "Şüphesiz ki Allah'a ve Resulü'ne eziyet verenlere Allah hem dünyada, hem de ahirette lânet etmiştir."* (Ahzâb 33/57) nass-ı şerifi hükmü ile mel'ûn olmuş olur. Hazret-i Risâlet (aleyhi's-selâm)'a "senin vâlideynin nârdadır" demekten eşedd-i eziyet olmaz."^[15]

İbnü'l-Cezerî, Süyûtî öncesi müstakil risâleler yazımının son temsilcisidir. Osmanlı ebeveyn literatüründe nûr-i Muhammedî'nin Hz. Peygamber'in soyuna intikali bölümlerinde Gazzâlî ve Ebu Bekir İbnü'l-Arabî referans kaynağı değildir. Ebu Hanife'nin ebeveynin küfür üzere öldüğünü savunduğu iddialarına cevap olarak yazılan İbnü'l-Cezerî'nin *Risâletü'l-beyâniyye*'si ise "*Allah Resûlü'nün (s.a.v.) ebeveyni/ecdâdı ve tüm peygamberler Adem ve Havva'nın neslindedir ve onlar kâfir değildirlere.*"^[16] fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu düşünce daha sonraları Osmanlı sufi müellifler tarafından nûr-i

dini konumu, 202-214.

[12] Akçay, Hz. Peygamber'in anne-babasının dini konumu, 19.

[13] Sivâsî, *Te'dîbü'l-mütemerriidîn Tercümesi*, 36.

[14] Sivâsî, *Te'dîbü'l-mütemerriidîn Tercümesi*, 21.

[15] Sivâsî, *Te'dîbü'l-mütemerriidîn Tercümesi*, 22; İbnü'l-Hatib Kasım, *Enbâu'l-istifâ fi hakkı âbâi'l-Mustafâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 405, 88a.

[16] İbnü'l-Cezerî, *er-Risâletül'-beyâniyye fi hakkı ebeveyi'n-nebi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 603, 26b-27a.

Muhammedînin intikali doktrini zemininde işlenecek ve ileride açıklanacağı üzere bir sufi kimliğe sahip İbnü'l-Cezerî atıf noktası olacaktır.

İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarını zenginleştiren ve ebeveynin imanını kabul yönünde meseleyi sistematize eden İmam Süyûtî'dir. Konuya dair telif ettiği altı müstakil risâle içerisinde kategorik perspektifi yazımında en iyi tatbik ettiği *Mesâlikü'l-hünefâ fi vâlideyi'l-Mustafâ, es-Sübüli'l-celiyye fi'l-âbâi'l-aliyye* ve *ed-Derecü'l-münîfe fi'l-âbâi's-şerîfe* adlı kitaplarıdır. Tüm risâleleri içerik ve kaynak konusunda birbirinin tekrarı olsa da *Mesâlik, es-Sübüli'l-celiyye* ve *ed-Derecü'l-münîfe* yapısal benzerlikler taşır ve bölümlendirmede birbirini takip eder. Öte yandan meselenin tüm kuşatıcılığı bu üç esere yansımış gözükmektedir. Ebeveynin ehl-i necât olduğu açıkça vurgulandıktan sonra naklî delillere dayalı savunuya geçilir risâlelerde. Savunu üç ana bölümde gerçekleşir. 1. Ebeveyn'in fetret devrinde yaşamaları, tebliğin kendilerine ulaşmamış olmasından dini sorumluluklarının düştüğü ve cennetlik olacakları. 2. Ebeveyn'in Hz. İbrahim dini üzere Haniflerden olup hiç bir şekilde şirke düşmedikleri. 3. Ebeveyn'in Hz. Peygamber'in duasıyla muçizevî biçimde yeniden diriltilip iman ettikleri. Bu son mesele –ileride değineceğimiz üzere– iman etmiş bir ebeveynin yeniden iman etmesinin çelişki olacağına binâen bazı Osmanlı sufileri tarafından ya reddedilmiş ya da bir vâkıa olarak kabul edilse de imanlarının teyid edilmesi şeklinde anlaşılmıştır. *es-Sübülü'l-celiyye* ve *ed-Derecü'l-münîfe* risâlelerinin “hâtıme” kısımları aynı içeriktedir: Ebeveynin kâfir olduğuna hükmetmek Hz. Peygamber'e bir eziyettir ve ona ezada bulunmak men edilmesi gereken bir davranıştır.^[17]

Süyûtî'nin konuya dair yoğun rivâyet malzemesinin tartışılmasıyla içerik kazanmış tüm risâlelerinde ebeveynin imanının delillendirilmesinde başvurulan hususlardan biri de, Hz. Peygamber'in atalarının şirkten uzak kalmaları, daima nikâhli evlilikten gelmeleri, onların devirlerinin en hayırlıları olmaları, seçilmişlikleri, hâsılı muvahhid ve mümin zümresine dâhil edilmeleri konusudur. Acaba bu delilin dayanağı nûr-i Muhammedî'nin mahiyeti ve dolayısıyla onun kâmileñ zuhur etmiş keyfiyeti olan Muhammedî parçacığın (zerre-i Muhammedî) nebevî ecdâda müteselsilen intikali gibi metafiziksel-kozmogonik bir açılım mıdır? Bu soruyu kaynaklarda Kadirî, Şazelfî ve Sühreverdüî tarikatlarına mensubiyetinden söz edilen^[18] ve nûr-i Muhammedî öğretisini kabul eden Süyûtî'nin kısmen karşıladığını söylemek mümkün. Süyûtî'deki Hz. Peygamber'in ve dolayısıyla atalarının seçilmişliği vurgusu, bir yandan hadis ve tarih kaynaklarındaki malzemeyi

[17] Süyûtî risâlelerinin detaylı tanıtımı için bk. Akçay, *Hz. Peygamber'in anne-babasının dini konumu*, 202-214.

[18] Ferzende İdiz, *İmam Süyûtî ve Tasavvuf* (İstanbul: Semerkand, 2013), 38-39.

serimlemek, diğer yandan Eş'arî/Şâfiî düşüncenin önemli temsilcilerinin görüşlerinden nakillerde bulunarak aynı zamanda bu düşünceye bir iktidar alanı açmaktır. *Mesâlikü'l-hunefâ*'nın ikinci meslek kısmı ile *Makâmâtü's-sündüsiyye*'nin girişinde Hz. Peygamber'in hasâisinden olmak üzere atalarının necipliği meselesini delillendirir.^[19] Bu delillendirme Buhari,^[20] Müslim^[21] ve Tirmizi^[22] rivâyetleri üzerinden kurgulanmıştır. Ancak hadislerle dayalı bu türden istidlâl tarzı özellikle daha sonra değineceğimiz üzere İbnü'l-Hatib Kasım, Abdullah Bosnevî, Abdülehad Nûrî, Nuh b. Mustafa, Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdârî ve Bâlfzâde'de olduğu gibi metafiziksel ve kozmogonik bir anlatı şekline dönüşmez. Bunun sebebinin de Süyûtî'nin rivâyetlere dayalı Eş'arî/Şâfiî kabullere daha fazla yaslanmasıdır.

Öte yandan İmam Süyûtî'nin ebeveyn-i Resûl meselesinde neden altı risâle yazıp rivâyet hafızasını canlandırdığı sorusu hâlen cevap bekleyen sorular arasındadır. Soruya cevap arayışında Şii-Sünnî çatışmasını göz önünde bulundurmanın kaçınılmaz olduğunu tarihsel durum ima eder. Hicri III. ve IV. asır itibarıyla Şii akaid kitaplarında ebeveyn-i Resûl'ün necât ehlinde olduklarının sıklıkla söz konusu edilmesi, Şia'nın önde gelen âlimlerinden Şeyh Müfid'in (ö. 413/1032) teşebbüsüyle Büveyhîler (932-1062) zamanında İmâmiyye Şia'sında Hz. Peygamber'in atalarının muvahhid ve mümin olmalarına imanın bir inanç ilkesi olarak tayin edilmesi, Fâtımîler dönemindeki mevlid merasimlerinin bir tür toplumsal ritüel haline gelmesine karşılık;^[23] erken dönem Ehl-i Sünnet ulemasının bu konuda tahkike ulaşılmış bir görüş beyan etmemesinin, Ebu Hanife'nin *Fıkhü'l-ekber*'inin bazı nüshalarında gözükten "ebeveynin küfür üzere ölmesi" görüşünün –ki bu yaklaşımı Şia'ya bir reddiye şeklinde de okumak mümkündür– Sünnî-Hanefî muhitlerde kısmen yaygınlık kazanması ve/veya konunun daha çok suskunlukla geçiştirilmesi, akabinde Şia'nın karşı propagandası, Sünnîlerin bu önemli konuyu gündemlerinde tutmadığına dair iddiaları sebebiyle Süyûtî'nin Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki tüm rivâyet malzemesini önümüze yığıldığını söylemek mümkün. Böylelikle Sünnî toplumda bir

[19] Süyûtî, *el-Mesâlikü'l-hunefâ fi vâlideyi'l-mustafâ*, nşr. Muhammed Azb, I. Baskı (Kahire: Dar al Ameen, 1414/1992), 39-85; Süyûtî, *el-Makâmâtü's-sündüsiyye fi'n-nisbeti'l-mustafaviyye*, I. Baskı (Haydarabad: Matbaat-i Meclis-i Dâireti'l-maârifî'n-nizâmiyyeti'l-kâine, 1316), 2-7.

[20] "Ben sonunda içinde bulunduğum bu asırda oluncaya dek asır be asır Âdemoğullarının en hayırlı asırları içinde bulunageldim."

[21] "Allah, İsmailoğullarından Kinane'yi seçti, Kinane'den Kureys'i, Kureys'ten Haşimoğullarını, Haşimoğulları içinden de beni seçti."

[22] "Muhakkak ki Allah, mahlukatı yarattı ve onların en hayırlı asrında bulundurdu. Sonra kabilelere ayırdı ve beni en hayırlı evin içinde bulundurdu. Öyleyse ben onların zat ve ev olarak en hayırlısıyım."

[23] Marion Holmes Katz, *Mevlid: İslam Dünyasında İbadetler ve Dindarlık*, trc. Firdevs Bulut. (İstanbul: Açılım Yayınları, 2014), 11-21.

yandan Hz. Peygamber'e karşı edebî muhafazasının temini, nübüvete imanda savrulmanın önüne geçilmesi, diğer yandan teşeyyü' faaliyetlerine set çekilmesi bir hedef olarak ortaya konulmuştur. Bu hedef, Süyûtî sonrası özellikle Osmanlı sufilerinin yazdığı ebeveyn-i Resûl literatüründe yer aldığı için vurgulanan bir unsur olacaktır.^[24]

Süyûtî sonrası ebeveyn-i Resûl risâlelerinin önemli kısmının sufiyye kesiminin telif ettiğini söylemek bir abartı değildir. Risâlelerin ortak özelliği Süyûtî mirasına dayanır. Miras malzemesi işlenmekle birlikte, Hz. Peygamber'in sadece anne-babasının değil Âdem'e değin tüm soyunun şerefine yüceliğini ispat etme zemininde, nûr-i Muhammedî'nin zuhûru ve zerre-i Muhammedî'nin nesilden nesile intikali konusu ayrı bir bölümün tahsisini gerektirmiştir. Bu tahsis, eski polemige yeni bir yorum ve boyut kazandırmıştır. Bu yorum özellikle Hanefî sufilerin, Eş'arî mezhep Süyûtî malzemesine doktriner boyut kazandırarak Şia'ya yönelik Ehl-i sünnet yorumu temellendirmek amacıyla ortaya çıktığı söylenebilir.

Şimdi kronolojik sırayla söz konusu literatürdeki bu yeni yorumun tezahürlerinin izlerini ve müelliflerin tasavvufî âidiyetlerine odaklanarak literatürün mümeyyiz vasıflarını inceleyelim:

1. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), *er-Risâletü'l-beyâniyye fî hakkı ebeveyi'n-nebî*: Kıraat ve hadis âlimi olan müellif Mısır Memlûkleri devrinde idari görevlerde bulunduktan sonra Yıldırım Bayezid'in davetine olumlu cevap vererek Osmanlı ulema sınıfına dâhil olmuştur. Şerefine Bursa Ulu Câmii'de Yıldırım Bayezid Dâru'l-kurrâsı açılmıştır. Sultan'la birlikte İstanbul'un ilk muhâsarasına ve Niğbolu Seferi'ne katıldı. Ankara Savaşında Timur'a esir düştükten sonra ilmî hayatını Timur'un himayesinde sürdürdü. Pek çok eseri^[25] olan İbnü'l-Cezerî'nin tasavvufla ilgisinin yoğun olduğu gözükmemektedir. Kendisi sohbet, likâ ve teberrük adlı üç tarikat silsilesini bizzat zikreder. Sohbet silsilesi İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 780/1378), likâ silsilesi Abdülbâkî el-Ensârî vasıtasıyladır. Teberrük silsilesi

[24] Abdüleahad Nûrî-i Sivâsî *Te'dîbü'l-mütemerridîn*'de şöyle der: "İmâm-ı müşârun ileyh rahmetullâhi aleyh (Süyûtî) buyurur ki: "Necât-ı ebeveyn husûsunda menâfi-i celîle-i yakîniyye ve hilâfında mazârr-ı azîme-i dîniyye vardır ki; cümleden biri, kulîb-i müslimîn ve sudûr-i mü'minînden her biri münşerih ve mesrûr olur. Ve dahi a'dâ-i dîn olanların dahi şamatasından dûr olur. Ve dahi Hazret'in şeref-i usûlü Hazret'e mu'cize ve hasîsa olmasını iş'âr etmiş olur. Ve dahi Cenâb-ı Resûl'ün takarrübüne tevessül etmeyi izhâr etmiş olur."... Bu dahi ma'lûm ola ki, kütüb-i fetâvâda mestûr ve beyne'l-ulemâ meşhûrdur ki, bir kimesnenin on vecih küfrünü iş'âr ve bir vecih îmânını ihbâr etse, îmânı tarafı tercîh ve mü'mîn olmasına hüküm ve tasrîh eylemek hâkîm olana vâcibdir. Zira îmânını isbâtta fâide çoktur, küfrüne hükümde menfaat ve fâide yoktur." Bk. Sivâsî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn Tercümesi*, 6-7.

[25] Müellifin hayatı ve eserleri için bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 551-557.

ise Bedeviyye, Sühreverdîyye ve Kadiriyye tarikatlarına işaret etmektedir.^[26] Müellifin ebeveyn-i Resûl risâlesinden yukarıda kısaca bahsetmiştik. Mısır Memlûkleri, Osmanlı ve Timurlular gibi birbirine üç muhâlif devletin patronajında ilmî faaliyetlerde bulunan İbnü'l-Cezerî'nin Arapça risâlesi –mukaddimede de dikkat çektiği gibi- İmam Ebu Hanîfe ve Ehl-i sünnet savunusudur.^[27] Risale Hz. Peygamber'in anne ve baba tarafından ecdadının pak olmasına dair ayet ve hadis delilleriyle dokunmuştur. Süyûtî'nin bu dokuyu devam ettirdiği kolaylıkla ileri sürülebilir.

2. Zeynî Çelebi Fenârî (ö. 926/1520), *Risâle fi ebeveyi'n-nebî*: Molla Fenârî'nin torunu Molla Alâeddin Fenârî'nin amcazâdesidir. Zeyniyye tarikatı müntesibi olması kuvvetle muhtemeldir. Müellif Arapça risâlesinin hamdele-salvele kısmında Hz. Peygamber'in hasâisinden olmak üzere pak nesilden geldiğini söyleyerek meseleye dair tercihini en başta belirtir. Selef ulemasının Ebu Hanîfe'nin şüpheli kavlından hareketle ebeveynin küfür üzere ölüp ölmediği konusunda ihtilaf ettiğini söyledikten sonra; küfür görüşünde olanların delillerini, ardından iman üzere göçtüklerini söyleyenlerin delillerini ortaya koyar. İkinci görüşün savunusu Süyûtî tarzındadır. Risâle sonunda, konu hakkında dilin tutulmasını ve edepli davranılmasını tavsiye eder. Zeynî Çelebi'ye göre öte yandan mesele itikadiyyâtтан değildir. Klasik bir Hanefî âlim tavrına sahip olan Zeynî Çelebi sadece Hz. Peygamber'in değil tüm enbiyanın ebeveyn ve atalarının da iman üzere öldüklerini ileri sürer. Nûr-i Muhammedî'nin intikali konusuna eserde değinilmemiştir.^[28]

3. İbnü'l-Hatîb Kasım (ö. 940/1533), *Enbâu'l-ıstifâ fi hakkı âbâi'l-Mustafâ*: XVI. Asır tasavvuf çevreleriyle yakın ilişkisi olan Amasyalı âlimlerdendir.^[29] Kanûnî Sultan Süleyman'a ithâf edilen Arapça ebeveyn

[26] Müellifin tasavvufa ilgisi ve silsileleri için bk. Ali Osman Yüksel, "Büyük Kıraat Üstadı İbnü'l-Cezerî", *Altınoluk Dergisi* 16 (Haziran 1987): 43.

[27] İbnü'l-Cezerî, *er-Risâletü'l-beyâniyye*, 26a-b.

[28] Meşhur Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin oğlu Taşköprizâde Kemâleddin Efendi (ö. 1030/1621) tarafından h. 976'da istinsah edilen bir nüshası için bk. Zeynî Çelebi Fenârî, *Risâle fi ebeveyi'n-nebî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 5401, 35b-37b.

[29] Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XI. yüzyıl)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 356. Taşköprizâde Şakâyık'da İbnü'l-Hatîb için şöyle der: "Molla İbnü'l-Hatîb âlim, âmil, sâlih bir kimseydi. Sufiyye tâifesini severdi. Nefsıyla meşgul olurdu. Dünya ahvâline iltifat etmezdi. Dünya maişetinde azla yetinirdi. Övülür bir hayata sahipti. Yoluna razı idi. Tüm zamanını ilim ve ibadete sarfederdi. Vefk, teksîr, cifir, musiki ve riyâzî ilimler gibi garip ilimlere büyük bir vukufiyeti vardı. Kıraat, hadis, tefsir ve tarih ilimlerinde tam bir maharet sahibi idi." Bk. Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Suphi Furat (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985), 398.

risâlesi iki mukaddime, iki fasıl ve hâtimedden müteşekkildir.^[30] Hamdele'de nur-i Muhammedî'ye atıf vardır. Eserde dört temel husus öne çıkar: 1. İkinci mukaddime, ebeveynin ehl-i necât olduğunu ispat sadedinde nûr-i Muhammedî konusu işlenir. 2. İkinci fasılda, Hz. Peygamber'in bütün ecdadının muvahlid ve mümin olduğu şeklindeki görüşün yalnızca Şia'ya ait olduğu düşüncesine itiraz ederek Ehl-i sünnet'in de görüşü olduğunu ispat eder. 3. Yine ikinci fasılda, *el-Fıkhü'l-ekber*'in İmam Ebu Hanife'ye değil, Ebu Hanife Muhammed b. Yusuf el-Buhârî'ye aidiyetidir. Bir diğer görüş eseri Mısırlı Kâdî'l-kudât Ebu Hanife Nu'mân b. Amdî'l-ma'zebî'ye (ö. 383/993) nisbet eder. 4. Hâtime kısmında, ehl-i beytin faziletleri sıralanır. İbnü'l-Hatib'in Hanefiliğe arka çıkan bu risâlesini aynı zamanda –her ne kadar açıkça ifade etmese de- 1501'de Tebriz'de inşa edilen on iki imam Şiiliğine dayalı Safevî devlet zihniyetine ebeveyn-i Resûl konusu dolayımında bir eleştiri olarak görebiliriz. Buna göre Kemalpaşazâde'nin risâlesiyle aynı anlam dairesi içinde yer alır ve Abdülehad Nûrî kurgusuyla dikkate değer paralellikler gösterir.

4. Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), *Risâle fi hakkı ebeveyni'n-nebî*.^[31] Sünbül Sinan ve İbrahim Gülşenî ile yakın dostluğundan dolayı Halvetiyye'nin Sünbülüyye ve Gülşeniyye tarikatlarına nisbeti olduğu kaynaklarda yazılı olan^[32] Osmanlı klasik çağının etkileri itibariyle öne çıkan şeyhülislâm İbn Kemal, yazdığı diğer risaleleri gibi bu Arapça ebeveyn risâlesiyle de ehl-i sünnet ideolojisini devletin hâkim paradigması kılma ve Safevi-Şii yayılcılığını engelleme amacı taşıdığı söylenebilir. "Mısır'da Süyûtî ne ise Anadolu'da İbn Kemâl odur" deyişinin muhatabı olan Kemalpaşazâde, ebeveyn risâlesinde büyük oranda Süyûtî nakillerini ve kaynaklarını kullanır. Cedel metoduna dayalı bir yazım tekniğini tercih eden müellif, meselelerin detaylarına girmemekte, dini otorite olarak sanki bir fetva metni ortaya koymaya çalışmakta, ebeveyn-i Resûl'ün ve ecdadının ehl-i necât olduğuna kâil olmalarını bir perspektif olarak Osmanlı toplumundan beklemektedir. "Kemalpaşazâde'nin daha risâlesinin başında Hz. Peygamber'in temiz bir sülaleden geldiğine vurgu yaparak Ebeveyn hakkında soyaçekim ve nikâhlı evlilik gibi ontolojik ve tarihi-sosyal açıdan yaklaşması dikkat çekici bir husustur. Onun bu çabası, ismet sıfatının bir tür uzantısı olan ve Şia'nın ismeti Ali evladına genişletmesine mukabil, Sünnî çevrelerin bu korunmuşluğu en azından iman temeli noktasında

[30] İbnü'l-Hatib Kasım, *Enbâu'l-istıfâ fi hakkı âbâi'l-Mustafâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi, nr. 405, 79b-109b.

[31] *Resâil-i İbn Kemâl*, nşr. Ahmed Cevdet (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316), I: 87-91.

[32] Himmet Konur, *İbrâhîm Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 61-65; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 344-348.

Resulullah'ın ana-babasına da (ve tüm ecdadına) genişletme düşüncesi olabilir."^[33] Bununla birlikte Muhammedî saf nurun Hz. Peygamber'in zürriyetiyle buluşması eserin sarf-ı nazar ettiği konudur.

5. Nûreddin İbnü'l-Cezzâr (ö. 984/1576'dan sonra), *Tahkîku A'mâlî'r-râcîn fi Enne Vâlideyi Mustafâ (s.a.v.) bifazlihi teâlâ fi'd-dâreyni mine'n-nâcîn*: Şâfii mezhebine mensup tasavvufî kişiliğiyle bilinen İbnü'l-Cezzâr,^[34] ebeveynin ehl-i necâtan olduklarına dair dört görüş ileri sürüldüğünü söyler: 1. Ebeveynin fetret döneminde vefat ettiklerinden dolayı sorumlu tutulamaz. 2. Ebeveyn fitrat üzeredirler. 3. Fetret ehlinden olmakla birlikte Hanif dinindedirler. 4. Hz. Peygamber vesilesiyle yeniden diriltilip ona iman etmişlerdir. İkinci görüş Süyûtî'nin kategorizasyonunda yer almaz. Müellif risâlede her bir görüşe dair delilleri zikreder. Öte yandan yazar sadece ebeveynin değil pak bir nesle sahip olan Hz. peygamber'in Âdem'den itibaren tüm neslinin müşrik olmadığına da atıfta bulunur. Sonuç olarak "Ölümlere söverek dirilere eziyet vermeyin." hadisine referansla ebeveyn-i Resûl hakkında menfî bir söyleme sahip olmanın Hz. Peygamber'e eziyet vereceği ifadeleri risâlenin sonunda yer almaktadır.^[35] Ebeveyn literatürü içerisinde İbnü'l-Cezzâr'ı metninde öne çıkaran risâle Abdülehad Nûrî'nin *Te'dîbü'l-mütemerridîn* adlı eseridir. Eserin hâtîme kısmında şöyle demektedir: "*Fakir (Abdülâhad Nûrî-i Sivâsî) derim ki: Hâsılı ebeveyn-i Resûl ya fetret devrinde vefat etmişlerdir veya davet kendilerine ulaşmamıştır yahut Hz. İbrahim'in dinine tâbi olan Hanîflerden idiler. En doğru görüş Nûreddin b. Cezzâr vd. lerinin görüşüdür.*"^[36]

6. Vecdî Ahmed Efendi (1043/1633), *Ravzatu's-Safâ fi Vâlideyi'l-Mustafa*:^[37] Nakşibendiyye müntesibi olan Vecdî Ahmed'in ebeveyn risâlesi,

[33] Mustafa Akçay, "Kemâlpaşazâde ve "Fi Hakkı Ebeveyni'n-Nebi" Adlı Risâlesinin Tahlil ve Değerlendirilmesi", *Ekev Akademi Dergisi* 22 (Kış 2005): 41.

[34] Hayatı ve eserleri hakkında bk. Tahsin Görgün, "İbnü'l-Cezzâr, Ebu'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21:3-4.

[35] Mustafa Kemâl Çalıkçı, *Hz. Peygamber'in Ebeveyni Hakkında Yazılan Arapça Eserler*, 86-87.

[36] İbnü'l-Cezzâr "bu konuda en doğru olanın Fahreddin er-Râzî ve Celâleddin es-Süyûtî vd. lerinin belirttikleri gibi Hz. Peygamber'in (a.s.) atalarının hiç birinin müşrik olmadığını, aksine Hz. İbrahim'in dini olan Hanîflik üzere olduklarını kabul etmek" olduğunu söylemiştir. Bk. Abdülehad Nûrî Sivâsî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn fi İslâmî'l-ebeveyn*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 1827, 70a, 77b.

[37] Vecdî Ahmed, *Ravzatu's-safâ fi vâlideyi'l-Mustafa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 115, 91a-118b. Bu risâlenin devamında Hz. Peygamber'in ecdadının isimlerini zikrettiği diğer bir risâlesi daha vardır. Her ne kadar *Mürşidü'l-hüdâ* adlı eserinde ecdâd-ı nebevînin isimlerini zikrettiğini söylese de ihvârın talebiyle bu isimlere dair risâlesini yazdığını kaydeder. Bk. Vecdî Ahmed, *Ravzatu's-safâ*, 119a-123b.

tasnif ve istidlâl açısından Süyûtî'nin *Mesâlikü'l-hünefâ*'sının Türkçe özeti mahiyetindedir. Osmanlı'da yazılan ilk Türkçe ebeveyn risâlesi özelliğinde olup Mısır emirlerinden Osman Bey'in emriyle kaleme alınmıştır. İki bab ve bir hâtimededen teşekkül eder. Hamdele-salve kısmında Hz. Peygamber'in nesebinin yüceliği vurgulanmış ile onun varlığın zuhur sebebi olmasına dikkat çekilmiştir. Birinci bab, ebeveynin ehl-i necât olduğunu savunanların; ikinci bab olmadığını iddia edenlerin delillerini tartışır. Hâtime kısmı çoğu ebeveyn risâlesinde karşılaştığımız üzere Hz. Peygamber'e eziyetin hükmü konusunu içerir. Risâlenin öne çıkan özelliklerinden biri "fâide" başlığı altında meselenin istinad ettiği dil kaidelerine ve hadis usulü bilgilerine yer açmasıdır. Bir diğer özelliği de ebeveynin ehl-i necât olmadığını iddia edenlerin delillerine karşılık dört fikhî mezhepten deliller serdederek Ehl-i sünnet'in konu hakkında icmâ'nın olduğunu ima etmesidir.

7. Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644), *Metâliu'n-Nûri's-Senî fî Tahâreti'n-Nesebi'l-Arabî*:^[38] *Fusûs ve Mesnevî* şârihi Abdullah Bosnevî, Osmanlı Bayrâmî-Melâmî akımının önemli temsilcilerinden biridir. Bütün eserlerinde Ekberî düşüncenin bütün izleri rahatlıkla takip edilebilir. Arapça ebeveyn-i Resûl risâlesi de bu düşüncenin tatbik alanlarından biri olmuştur ve literatürün diğer örneklerinden kolaylıkla ayrılacak niteliklere sahiptir. Mukaddimede Bosnevî der ki:

Allah kendisinin bilinmesi ve müşahede edilmesine bir sebep kıldığı peygamberini ebeveyni (Abdullah ve Âmine) sulbünde yaratmıştır. Allah peygamberini kendi muradı üzerine var etmiştir. Şayet Allah nûr-i muhammedî'nin zuhûrunu murad ettiğinde, başka bir ebeveynin münasebeti daha çok mümkün ve muvafık olsa idi, ezelde Hz. Peygamber'in ebeveyni olması için o başka ebeveyni muhakkak takdir eder ve peygamberini başka bir ebeveynin suyundan yaratırdı. Bunda da Allah'a bir güçlük söz konusu olmazdı. Ancak Allah peygamberini Abdullah ve Âmine'nin suyundan yaratmayı irade buyurmuştur. Çünkü Allah âlemi en yücesinden en aşağısına peygamberi için var etmiştir. Allah'ın nûr-i muhammedî'yi bir yere inzâl etmesi ancak hikmeti ve hikmetine taalluk eden iradesi hasebiyledir. Nurun bir âlemden diğer âleme geçişi, peygamberinin sırrının ve ruhunun tertemiz olması hasebiyledir. Dolayısıyla peygamberin cismânî maddesinin taayyünü ancak ebeveyninin taharet ve nezahetine göredir. Geçmişte ve şimdiki durumda bazı insanların ebeveyn-i resûl'ün nesebi konusunda ayakları kaymış ve şirke sürüklenmişlerdir. Sapıklık ve iftira kuyusuna düşmüşlerdir. Zira çocuk babadan bir parçadır. Nitekim

[38] Bosnevî'nin risâlesi iki ayrı isimle basılmıştır: *El-Kavlü'l-celî bi-necâti ebeveyi'n-nebî (s.a.v.)*, nşr. Şeyh Ramazan Ahmed Abd-i Rabbihî Usfûr (Kahire: Dâru Cevâmii'l-kelim, 1425/2004); *Metâliu'n-nûrii'-senî fî tahâreti'n-nesebi'l-arabî* (Beyrut: Dâru'l-küttübî'l-ilmîyye, 1428/2007).

Hız. Peygamber şöyle buyurur: "Fatma benden bir parçadır." Hız. Peygamber'in bi'setinden sonra halk ve kesret âleminden yüz çevirip kullukla rubûbiyyet kapısında bekleyen geçmiş büyük ulema ve müçtehid imamlar vakitlerini hakikat ve dinin ihyasına sarf etmişler ve üzerlerine düşen vazifeleri icra etmişlerdir. Hız. Peygamber'in nesebinin pak olmasını inkar edenlere cevap vermek gibi mâlâyani işlere iltifat etmemişlerdir. Allah İbrahim dininin ispatına, onun baki olduğuna, Hız. Peygamber'in gönderilmesine kadar zürriyetinden kimselerin İbrahim dinine tabi Müslüman ümmet olduğuna, peygamberin nesebinin temizliğinin peygamberinin kalbine Allah'ın indirdiği âyetlerle ispat edilmesine beni muvaffak kıldı. Ben de bu kitabı kaleme aldım, dokuz matla' üzere.^[39]

Bosnevî risâlesinin bölümleri (metâli') şu şekildedir: 1. Muhammedî ruhun Hakk'ın zatından zuhur edip insan-ı kâmil suretine bürünmesi. 2. Ebeveyninin Hız. İbrahim'in duası üzerine Müslüman olmaları, ayetlerden deliller. 3. Hız. Peygamber'in Âdem'den itibaren nesebinin İbrahim dini üzere olmalarına dair ayetten deliller. 4. Nesebinin pak olmasına dair hadisten deliller. 5. Ebeveynin ihyası meselesi. 6. Müslim'de geçen "ebeveynim cehennemdedir" hadisinin reddi. 7. Fetret meselesi. 8. Fetrette Hanif olmak. 9. Fetrette ölenlerin azaba düşürülemeyeceği meselesi. Tüm bölümlerdeki delilleri vahdet-i vücûd kavline yorumlayan Bosnevî risâlesinin en önemli vasfı, diğer çoğu risâlede söz konusu edilen ebeveynin necâtı iman-küfür ikilemine dayalı teolojik tartışma konusu olmaktan çıkarılıp bir metafiziksel ilke (hakikat-i muhammediyye) ve kozmogonik süreç içerisinde anlam kazanmasıdır. Buna göre Hız. Peygamber'in diğer geçmiş nebiler başta olmak üzere sırasıyla zuhûr eden pak ecdâdı varlığın zuhûra gelişinde belli bir makam ve mertebeyi temsil etmektedir. Bosnevî'nin ebeveyn-i Resûl algısının kökeni, İslam kültüründe mevlid metinleri arasında en popülerleşmiş kozmogonik rivâyetlerden biri olan Câbir b. Abdullah el-Ensârî'nin anlatısına dayanır.^[40] İslam kültüründe muhtelif Mevlid metinlerinde Ka'b'ul-ahbâr

[39] Bosnevî, *Metâliu'n-nûr*, 11-12.

[40] Câbir rivâyeti şöyledir: "Câbir ibn Abdullah el-Ensârî'den rivâyet olundu ki: Allah elçisine Allah'ın ilk yarattığı şey hakkında sordum. O dedi ki, "O şey, senin Resûlünün nurudur, Câbir. Allah onu yarattı, sonra tüm güzel şeyleri ondan yarattı ve ardından [geri kalan] her şeyi yarattı. Allah onu yarattığı zaman, kendisine en yakın makamda (makamu'l-kurb) on iki bin yıl boyunca ikamet ettirdi. Ardından onu dört parçaya böldü; arşı bir parçadan, kürsüyü bir parçadan, arşı taşıyanları bir parçadan ve kürsünün koruyucularını bir parçadan yarattı. [Dördüncü] Parçayı on iki bin yıl sevgi makamında ikamet ettirdi ve sonra onu (da) dörde böldü. Bir parçasından kâinatı (el-halk), bir parçasından levhayı, bir parçasından da cennetleri yarattı. Dördüncü parçayı on iki bin sene korku/havf makamında ikamet ettirdi, ardından onu (da) dörde böldü. Bir parçasından melekleri bir parçasından güneşi, bir parçasından da ayı ve yıldızları yarattı ve dördüncü parçayı da on iki bin sene ümit/reca makamında ikamet ettirdi. Ardından onu (da) dörde böldü. Aklı bir parçasından, rahmeti ve bilgiyi bir parçasından ve yanılmazlığı ve tevfiği (de) (el-ismet ve't-tevfik) bir parçasından yarattı. Dördüncü parçayı (da) on iki bin sene

anlatısıyla birlikte en çok yaygınlık kazanan bu anlatı risâlede birinci matla'nın içeriğini oluşturur ve ikinci matla'da anlatının tasavvuf metafiziğindeki doktriner karşılıkları takip edilir. Buna göre Hz. Peygamber'in doğumu hadisesi fiziksel zaman ve mekân algılarını aşan metafiziksel bir sürecin neticesinde ortaya çıkmıştır. Yani âlemdeki tüm elementlerin kaynağı Hz. Muhammed'in nurudur ve bu saf nur varlığın tüm mertebelerinde gözüktür. Tertemiz sulblerden tertemiz rahimlere ve de tüm peygamberlere intikal ederek Hz. Abdullah ve Âmine'de parıldar. İşte Hz. Peygamber bu kozmik nurun hem mebdei hem de meâdidir. Bu anlamda ebeveyn meselesi ancak bir yaratılış fikri zemininde anlaşıldığında doktriner içerik kazanacaktır. Bu içerik meseleyi teolojik sınırlandırmaların ötesinde bir varlık durumu olarak idrak edilmesine kapı açar. Bosnevî'ye göre Hz. Muhammed (a.s.) Hz. İbrahim dini üzere Müslüman bir zürriyetten seçilerek gönderilmiştir. Böylece başlangıçtaki durum sondaki durum ile birleşerek nübüvvet dairesi hitâma ermiştir.^[41]

8. Necmeddin b. Sâlih b. Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşi el-Gazzî (ö. 1055/1645), *el-Cevheretü'l-Mudiyye fî Ebeveyi Hayri'l-Beriyye*.^[42] Necmeddin Timurtâşi, Harezmi bölgesinin Timurtâş köyünden ilim geleneğine sahip bir aileye mensuptur. Babası Sâlih Timurtâşi önemli bir Hanefî fıkıh

*haya (el-haya) makamında ikamet ettirdi. Ardından O (Allah) ona nazar etti ve ondan nur sızdı. Ondan 124 bin nur damlası düştü ve Allah her bir damladan bir elçisinin ruhunu yarattı. Ardından (o) elçilerin ruhları teneffüs etti/nefes aldı, Allah da o nefeslerden evliyanın, mübarek olanların, şehidanın ve kıyamet gününe kadar (O'na) itaat edenlerin nurunu yaradı. Yani, kürsü ve taht benim nurumdandır, baş melekler benim nurumdandır, ruhani melekler benim nurumdandır, yedi cennetin melekleri benim nurumdandır, cennet ve içindeki lezzetler benim nurumdandır, güneş, ay ve yıldızlar benim nurumdandır, akıl, ilim/bilgi ve yanılmazlık benim nurumdandır, enbiyanın ve resullerin ruhu benim nurumdandır, şehida ve hak üzere olanlar da benim nurumdandır. Sonra Allah yirmi örtüyü yarattı ve o nuru (dördüncü parça) her bir örtünün içinde bin yıl ikamet ettirdi; bunlar da, kulluk makamlardır. Bunlar, keramet makamı, saadet makamı, haşyet makamı, rahmet makamı, lütuf makamı, hilim makamı, ilim makamı, vakar makamı, süku-net makamı, sabır makamı, sıdk makamı ve yakın makamıdır. O nur her bir örtünün içinde bin yıl Allah'a hamd-ü senalar etti. Nur örtülerden (tekrar) yükseldiği zaman, Allah onu arzun üstüne koydu ve o da, zifiri karanlıktaki bir lamba gibi, şarktan garba yeryüzünü aydınlattı. Sonra Allah Adem'i yarattı ve nuru onun alınına yerleştirdi. O (nur) oradan Şit'e, ondan da İdris'e intikal etti ve böylece temiz ve saf olanlar arasında intikal etmeye devam etti ta ki Allah onu Abdullah ibn Abdulmuttalib'in sulbüne getirene kadar, oradan da Âmine'nin rahmine geldi. Sonra O (Allah) beni dünyaya getirdi; ve beni elçilerin en yücesi, hâtemü'l-enbiya, ahında o nuru taşıyanların en büyüğü ve alemlere rahmet kıldı. İşte Resulün böyle yaratılmıştır, ya Cabir." Süyûtî, bu rivâyeti isnadı sahih bir rivâyet olarak kabul etmemektedir. Câbir rivâyetinin mevlid metinlerine adaptasyonu meselesinin analizi için bk. Katz, *Mevlid: İslam Dünyasında İbadetler ve Dindarlık*, 59-68.*

[41] Bosnevî, *Metâliu'n-nûr*, 103.

[42] Necmeddin b. Sâlih et-Timurtâşi el-Gazzî, *el-Cevheretü'l-mudiyye fî ebeveyi hayri'l-beriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 198, 1b-10a.

âlimidir.^[43] Arapça risalesinin hamdele-salvele kısmından sufi meşrebe sahip olduğu hemen anlaşılmaktadır. Risale girişinde vatanından ayrılarak Mısır'a vardığını, burada Osmanlı'nun sâbık sadrazamı ve hâlihazırda vezir olan Ali Paşa'nın (?) talebiyle ebeveyn risâlesi kaleme aldığını ve rivâyetleri derlediğini ifade eder. Eseri iki bab ve bir hâtimedden meydana gelir. Her iki bölümde de Hz. Peygamber'in necip nesebinin nur-i muhammedinin zuhuru ve intikali neticesi mümin-muvahhid olduğunu nakillerle ispat eder.

9. Abdülehad Nûrî Sivâsî (ö. 1061/1651), *Te'dîbü'l-Mütemerridîn fi İslâmi'l-Ebeveyn*: Halvetiyye'nin Sivâsiyye kolunun piri Abdülmecid Sivâsî'nin yeğeni ve halifesi, aynı zamanda Sivâsiyye'nin alt kolu Nûriyye'nin kurucu şahsiyeti olan Abdülehad Nûrî Efendi, Bosnevî sonrası Anadolu sahasında Osmanlı ebeveyn-i Resûl literatürünün en dikkate değer örneklerinden birine imza atmıştır. XVII. Asır Kadızâdeliler-Sivâsîler arasındaki ebeveynin imanı ve devrânın cevazı tartışmalarında özelde Sivâsîlerin genelde Halvetî ve sufi muhitin kalemidir. İlk tartışma konusuna dair biri Arapça ve diğeri Türkçe iki risale yazar. İlk risâle *Te'dîbü'l-mütemerridîn* adındadır. İkinci risâle ise ilkinin muhtasar Türkçe tercümesidir. Arapça risâlenin yazılış sebebini ve bölümlendirilmesini müellif şöyle belirtir:

Hz. Şeyh Abdülmecîd-i Sivâsî, bu fakire ebeveyn-i Resûl konusuyula ilgili rivâyetleri derlememi, gayeyi tahakkuk ettirmede muvaffak olmamı ve böylelikle kasvetli kalplerin üstesinden gelmemi, onlara galebe çalmamı emir ve ferman buyurdular. Bendeniz de işbu emir gereği, bizleri sırât-ı müstakîme ileten, pek azametli ve yüce olan Allah Teâlâ'nın meded u inâyetiyle işe koyuldum. Evvela bana faydalı olacak tedvin edilmiş kitapları, susuzluğumu dindirecek makbul risaleleri topladım. Bu esnada pek şerefli üstadım, efendim bu fakirine pek çok malûmat verdikten sonra şöyle buyurdular: "Meseleyi iyice araştırın. "Artık perdeni kaldırdık. Şimdi görüşün keskindir." (Kâf, 50/21-22)" Akabinde hadis râvîlerinin usûlü ve hadis hâfızlarının sağlam kaideleri uyarınca sarîh lafızlar deryasına daldım, oralardan "şimdiye kadar ne bir insanın ne de cinin dokunmadığı" (Rahmân, 55/56) nice inci ve mercanlar bulup çıkardım. Sonra inci ve mercanları, hurilerin gerdanlarını süsleyen altın takılar misali satırlardan iplere dizdim. İşte böylece elinizdeki risaleyi telif ettim ve adını da *Te'dîbü'l-mütemerridîn* koydum. Eseri Aziz ve Vehhâb olan Allah'ın tevfiğiyle bir giriş ve üç bölüm olarak tertip ettim. Girişte Peygamber Efendimiz'in (a.s.) ebeveyninin necâtına hükmeden müfessir ve muhaddis imamların görüşlerini naklettim. Birinci bölümde, ebeveyn-i

[43] Muharrem Kılıç, "Timurtaşî, Sâlih b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41:189.

Resûl konusunda hakikat bilgisine sahip (ehl-i yakîn) muhakkik imamların delillerini; ikinci bölümde, ebeveyn-i Resûl konusunda aldanmış ve yanlış ulemanın ileri sürdüğü delillere karşı hakikat ehli ulemanın verdiği cevapları; üçüncü bölümde, Hz. Peygamber'in sulpden sulbe intikal eden zürriyet parçasını, nesilden nesile zuhur eden peygamberlik nurunu (nûr-i nebevî, nûr-i Muhammedî) ele aldım.^[44]

Eserin öne çıkan hususiyetlerinden biri üçüncü bölümde işlenen Hz. Peygamber'in nurunun ve/veya zerresinin/genlerinin onun usulüne (babalarına ve annelerine) intikali meselesidir. Buna göre Hz. Âdem'e ruh üfürdüğünde, Âdem'in sulbünde bulunan Hz. Muhammed'in varlık unsuru sebebiyle, nûr-i Muhammedî Âdem'in cephesinde parıldamış, Muhammedî nur Âdem'le nikâhlanma suretiyle Hz. Havva'ya geçmiş, ondan sırasıyla Hz. Şit'e ve sırasıyla diğer peygamberlere, sonunda Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e intikal edegelmiştir. Hz. Peygamber'in soyu İsmailoğullarından olması hasebiyle Hz. İsmail'den itibaren her kuşakta secdeli ve nikâhlı tertemiz mümin-muvahhid ataları yoluyla söz konusu nur Abdülmuttalip ve oğlu Abdullah'ın yüzünde gözükmüştür. Nûr-i Muhammedî Abdullah'ın Âmine'yle evliliği vesilesiyle Âmine'ye intikal etmiş, başlangıçtaki durum Hz. Peygamber'in velâdetiyle kemâle evrilmiştir. Öte yandan her kuşakta baba oğlundan nûr-i Muhammedî'yi tertemiz rahimlere intikal ettireceğine dair ahid almıştır. Nurun bereketi sebebiyle Hz. Peygamber'in ebeveyninde pek çok olağanüstü hadiseler ortaya çıkmış ve çeşitli müjdelere nâil olmuşlardır. Bu sebeple başta Hz. Peygamber'in Âdem'e uzanan usulünün sonrasında ebeveyninin imanına hükmetmemek bir varlık durumunu inkâr etmek demektir. Abdülehad Nûrî bu ontolojik ve kozmogonik içerikli anlatıyı pek çok naklî delile ve tarihsel rivâyetlere dayandırır.^[45] Bu anlamda *Te'dîbü'l-mütemerriidîn Süyûtfî, İbnü'l-hatîb, Abdullah Bosnevî, Necmeddin Timurtâşî, Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdârî'nin risâlelerindeki rivâyet malzemesinin serimlenmesiyle benzerlik ve ortaklık yanı vardır. Bununla birlikte Bosnevî'de olduğu gibi kozmogonik anlatının vahdet-i vücûd yorumuyla zenginleştirilmesi risâlesinde söz konusu değildir. Bütün söz konusu sufi-müellifler, Hz. Peygamber'in atalarının Hz. İbrahim'in Hanîf dinine mensup olduğunu, âbâ ve ümmehâtının kendi içlerinden bir peygamberin geleceğini bekler bir durumda olduklarını ve bi'setten önce Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman ettiklerini kabul etmişler ve istidlâl yoluna gitmişlerdir. Neseb-i Muhammedî'nin yüceliği ve seçilmişliği, Hz. Peygamber'in üstünlüğüne delâlet eden önemli bir delildir.*

[44] Sivâsî, *Te'dîbü'l-mütemerriidîn fî İslâmi'l-ebeveyn*, 68b.

[45] Mustafa Akçay, "Abdülehad Nûrî'ye Göre Hz. Peygamber'in Ebeveyninin Dinî Konumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1 (Haziran 2005): 142.

Abdülehad Nûrî, ebeveynin mümin olduğunu kabul eden ulemâ arasındaki görüş farklılıklarını metnine taşıyıp tartışan bir müellifdir. Ebeveynin yeniden diriltirilip iman etmesi hâdisesi bunun örneklerinden biridir. Yani “ebeveyn şayet Hanîf dininden ise tekrar diriltirilip iman etmelerinin bir anlamı yoktur, bu rivâyet geçersizdir” diyenlerle karşıt görüşte olanların arasını Ashâb-ı Kehf vâkıyasıyla uzlaştırır:

Resûlullah’ın anne ve babasının yeniden diriltilmelerinin sebebi, insanlar için en hayırlı ümmete dâhil olmaları ve bu dosdoğru dinle müşerref kılınmaları içindir. Nitekim hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: “Ashâb-ı kehf âhir zamanda yeniden gönderilirler ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ümmetinden olurlar. İslâm diniyle şereflemek için kendilerinden delil getirmeleri istenecektir.” Ebu Tâlib, Hz. Peygamber’e (a.s.) bir keresinde şöyle demiştir: “Ey Muhammed! Ebeveynin senin peygamberliğine yetişmeyi ve risâletinle müşerref olmayı çokça arzuluyorlardı.” Hz. Peygamber (a.s.) ebeveyninin ihyasını çok istemekteydi, ta ki vakti gelince Rabbinden bunu niyâz etti.^[46]

Te’ðibü’l-mütemerridin’de diğer ebeveyn risâlelerine kıyasla üzerinde durulan diğer önemli bir hususiyet ebeveyn-i Resûl’ün ehl-i necâtan olduğu fikrinde Şia ile Gazzâlî, Râzî, Süyûtî ve İbnü’l-hatîb gibi Ehl-i sünnet ulemanın ve sufilerin ortak görüşte olduğu ve böylelikle Sünnîlerin Şia ile aynı tarafta yer aldığı, Şiilere destek olduğu konusundaki bazı kesimlerin itirazlarına cevap vermeye çalışmasıdır. Abdülehad Nûrî’ye göre –her ne kadar grup ismi zikretmese de– tarihsel bağlamı dikkate aldığımızda bu itirazı dile getirenler Kadızâdeliler içerisinde Hanefî görüşü taklit eden ve İmam Ebu Hanîfe’nin *Fıkh-ı ekber*’deki “vâlideyn-i Resûl küfür üzere ölmüşdür” kaydını doğru kabul edip hem ulemâ ve sufiyeye hem de İmâmiyye tâifesine tarizde bulunanlardır. Abdülehad Nûrî Efendi, öncelikle şu ilkeyi vaz’ eder: “Eğer mesele tartışılmalı ise insanın kendi mezhebini terkedip başka bir mezhebi taklid etmesi câizdir. Bu meselede bir genişlik söz konusudur.” Buna göre ehl-i sünnetin mezhep kaygısı taşısa bile ebeveyn-i Resûl meselesinde İmâmiyye mezhebine yakınlaşması ve onlarla aynı kanaati paylaşmasında bir sorun yoktur. Öte yandan Şehristânî’ye referansla Şia içinde de Râfızîler haricinde –ki bununla kastedilen Safeviyye Şia’sıdır– Ehl-i sünnete meyleden çeşitli gruplar söz konusudur. Ebeveyn konusunda mezhep yakınlaşması ve birlikteliğin artırılması savunusunu hissettiğimiz Arapça *Te’ðibü’l-mütemerridin* metninde müellif özellikle Ebu Hanîfe’nin ehl-i beyt ile ilişkisini öne çıkarır ve ehl-i beytin izinden gitmeye ve onu sevmeye dair pek çok tarihsel rivâyet aktarır. Bu da cevabın özellikle bazı Hanefî kesime yönelik olduğunun açık delilidir. Şayet Hanefî kesim bu rivâyetlerin Şia kaynaklı olduğuna

[46] Sivâsî, *Te’ðibü’l-mütemerridin fi İslâmî’l-ebeveyn*, 76b-77a.

dair bir itirazda bulunursa cevap şu olacaktır: “Şayet bu itirazınla ehl-i beyte mensup râvîlerin rivâyetlerini zayıflatma amacı güdüyorsan buna tevbe etmelisin. Zira hadis imamlarının nezdinde ehl-i beytin rivâyetleri güvenilir haberlerdir.”^[47]

10. Nuh b. Mustafa el-Konevî (ö. 1070/1656), *Mürşidü'l-Hüdâ*: Amasya doğumlu Nuh b. Mustafa, Hasan b. Ali el-Halvetî vasıtasıyla Halvetîlik yoluna girmiştir. Amasyalı Ömer Paşa'nın Mısır valiliğine tayini üzerine onunla birlikte Mısır'a gitmiş ve vefatına değin orada ilmî faaliyetlerine devam etmiştir. Kabri Kahire'dedir. Fıkıh, kelâm, siyer ve tarih üzerine pek çok risâle telif etmiştir.^[48] *Mürşidü'l-hüdâ*,^[49] müellif gibi aynı devirde Mısır'da ilmî faaliyetlerde bulunmuş, Kahire'de medfun Osmanlı mutasavvıf-âlimlerinden, Bayramiyye tarikatı müntesibi Altıparmak Mehmed Efendi'nin (ö. 1033/1624)^[50] “ebeveyn-i Resûl ehl-i necâttan değildir” görüşüne reddiye olmak üzere Türkçe kaleme alınmıştır. Nuh b. Mustafa, eserinin mukaddimesinde Hz. Peygamber'in ebeveyninin ehl-i necâttan olduğunda çoğu ulemânın ittifak ettiğini, bazılarınun ise küfrüne hükmettiğini, Altıparmak'ın tercüme ettiği siyerde^[51] musannifin görüşünü tashih etmeyip olduğu gibi naklettiğini söyleyerek Altıparmak'ın yanlışla düştüğünü söyler ve tenkit eder. Bunun üzerine Osmanlı'nın Mısır livâsı emirlerinden Osman Bey'in emriyle *Mürşidü'l-hüdâ* adlı risâlesini kaleme aldığını belirtir. Daha önce geçtiği üzere Vecdî Ahmed Efendi de *Ravzatü's-safâ* adlı risâlesini Osman Bey'in emriyle telif etmişti. *Mürşidü'l-hüdâ*'ya müellif önce eserinin kaynaklarını zikrederek başlar. Hamdele-salvele kısmında Hz. Peygamber'in varlığın zuhur kaynağı olmasına delil olarak getirilen “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, 21/107); “Sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım.” gibi âyet ve hadisler ile ebeveyn risâlelerinde Hz. Peygamber'in nurunun ve geninin Âdem'den itibaren tüm atalarına ve peygamberlere intikal ettiğine delil olarak ileri sürülen “Allah seni secde edenler içinde dolaşmanı da görür.” (Şuarâ, 26/248-219) şeklindeki takallüb âyetini zikreder. Ardından “fâide” başlığı altında şöyle bir soru-cevap faslı açar:

Eğer denirse kim; “Mezheb-i Eşâire oldur ki Hüdâ'nın azze ve celle ef'âli agrâz ile mualel değildir, pes Hazret-i Resûlullah'ın (s.a.v.) hilkatı

[47] Sivâsî, *Te'dibü'l-mütemerredîn fi İslâmi'l-ebeveyni*, 79a-79b.

[48] Ömer Türker, “Nuh b. Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33:230-231.

[49] Nuh. Mustafa, *Mürşidü'l-hüdâ*, Topkapı Sarayı Müzesi, Emanet Hazinesi Kitaplığı, nr. 1166, 116 vr.

[50] Adnan Karaismailoğlu, “Altıparmak, Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2:542.

[51] Altıparmak Mehmed Efendi'nin tercüme ettiği siyer, Molla Miskin'in (ö. 907/1501) *Meâricü'n-nübüvve fi medârici'l-fütüvve* adlı Farsça eserinin tercümesidir.

dünyânın hilkatine ne gûne illet olur?" Cevâbında dendi ki; "Edilleden zâhir olan ba'zı ef'âlin hikem ve mesâlih ile ta'lîlleridir. Âncileyin hikem ve mesâlih ki onlar ef'âl-i Hüdâ'ya gâyât ve menâfi'dir. Onun ikdâmına bevâis ve fâiliyyetini mukteziye ilel değıldir. Zîrâ ol hakk-ı Hüdâ'da celle ve alâ muhâldir. Zîrâ onda Hüdâ'nun gayr ile istikmâli vardır. Ve nusûs bu ma'nâya şâhidedir. "وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ" (Enbiyâ, 21/107) Ya'nî "onları halk ettim ve üzerlerine ibâdeti farz ve takdîr eyledim. Pes ta'lîl lafzîdir, hakîkî değıldir. Zîrâ Hak Teâlâ menâfi'den müstağnîdir. Pes O'nun fiili kendine veyâhut gayra râci' bir menfaat için olmaz. Zîrâ Hak Sübhânehu ve Teâlâ vâsıtas-i amelsiz gayra îsâl-i nef'a kâdirdir. Bu suâl ve cevâb Mevâhib' de mezkûrlardır.^[52]

İmam Kastalânî'nin (ö. 923/ 1517) *Mevâhibü'l-ledünniyye*'sinden yapılan bu alıntıyla Nuh b. Mustafa, nûr-i Muhammedî'nin yaratılış kaynağı olmasını felâsifenin illet-ma'lûl ilişkisi çerçevesinde değıl, Eş'arîlerin yaratılışta Allah'ın hikmet ve maslahatı ilkesince değıerlendirilmesi gerektiğini savunur. Hz. Peygamber'in atalarının necipliğı meselesinde delîl olarak ileri sürülen bu ilkeyi öte yandan sûfiyye tâifesi de benimsemektedir. Müellif *Mürşidü'l-hüdâ* metninin omurgasını Şeyh Şâmî'nin *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi Sîreti hayri'l-ibâd*^[53] adlı eserinin ebeveyn-i Resûl ile ilgili kısmının teşkil ettiğini, *Sebîlü'l-hüdâ*'daki söz konusu bölümü tercüme ettiğini, bu kısmın büyük oranda Süyûtî'nin *Mesâlikü'l-hunefâ* ile *Dürerü'l-kâmine* adlı eserlerinin hülâsası olduğunu, ancak *Sebîlü'l-hüdâ*'nın yer vermeyip Süyûtî'de bulunan pek çok faydalı detayı eserine dercettiğini söyler.^[54] *Mürşidü'l-hüdâ* beş bab ve bir hâtimedden oluşur: I. Bab: Arabın hubbu ve fazlı beyânındadır. II. Bab: Hz. Resûlullah'ın (s.a.v.) âbâ-i izâm ve ecdâd-ı kirâmında ve ümmühât-ı tâhirât ve ceddât-ı zâhirâtında şirk olmayıp, onların cümlesi Hanîfiyye ya'nî cedleri İbrâhîm (a.s.)'ın dîni üzere olduklarının beyânındadır. III. Bab: Hz. Resûlullah'ın (s.a.v.) neseb-i tâhiri beyânındadır. IV. Bab: Ulemâdan "Hz. Resûlullah'ın (s.a.v.) ebeveyni nâcîlerdir" diyenlerin delîllerinin ve keyfiyyet-i necâtlarının ihtilâflarının beyânındadır. V. Bab: Ulemâdan bazılarının Hz. Resûlullah'ın (s.a.v.) vâlideyninin adem-i necâtlarına zâhib olduklarının beyânındadır. Hâtime: Hz. Resûlullah'ın (s.a.v.) bazı sîresi beyânındadır.

Mürşidü'l-hüdâ'nın da diğıer Osmanlı ebeveyn risâleleri gibi bir nakil yığını mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte meseleyi ebeveynin necâtı sınırlamasından çıkararak, Hz. Peygamber'in soyunun

[52] Nuh. Mustafa, *Mürşidü'l-hüdâ*, 2b-3a.

[53] *Sübülü'l-hüdâ*, İmam Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî eş-Şâmî'ye (ö. 942/1535) ait olup sîret-i nebî konusunda en hacimli eserlerden biridir. Bin babdan müteşekkildir. Çeşitli neşirleri mevcuttur.

[54] Nuh. Mustafa, *Mürşidü'l-hüdâ*, 3b.

yüceliği ve yüceliğin kaynağının Hz. Peygamber'in yaratılış kaynağı olmasıyla irtibatlandırarak ele alması ve Eş'arî görüşün de bu bakışı teyit edeceğini söylemesi dikkate değer bir yorumdur.

11. Muhammed b. Abdiresûl el-Berzencî (ö. 1103/1691), *Sedâdu'd-dîn ve sidâdu'd-deyn fi isbâti'n-necât ve'd-derecât li'l-vâlideyn*: Pek çok İslâm beldesini dolaştıktan sonra Medine-i Münevvere'de İbrahim Kûrânî'nin (ö. 1001/1690) talebesi olan Berzencî, tasavvufa Kuşâşî (ö. 1071/1661)^[55] vasıtasıyla yöneldi. Müellif *Sedâdu'd-dîn* adlı Arapça risâlesinin mukaddimesinde Süyûtî ve İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimlerin ebeveyn-i Resûl'ün necât ehlerinden olduğuna kaleme aldıkları bir kaç risâleyi okuyunca, kendisinin de bu müellifler zümresine katılmayı arzu ettiğini, hac esnasında Hanbelîlerin Şam Müftüsü Ebu'l-mevâhib b. Abdülbâkî el-Ba'î ed-Dımaşkî'nin kendisinden bu türden risâle yazmasını istemesine rağmen yazmaya takat bulmadığını, Mescid-i Nebevî'de Kadı İyâz'ın *Şifâ*'sını Ali el-Kârî şerhi birlikte okurken, Ali el-Kârî'nin ebeveynin küfrüne hükmettiğini görünce istihâreler neticesinde kaleme sarıldığını belirtir. Eser üç mukaddime, iki maksad ve bir hâtimededen müteşekkildir. Her mukaddime ve maksadın pek çok alt bölümü vardır. Birinci mukaddime "Küfrün hakikati"; ikinci mukaddime "fetret ehlinin kâfir olmayacağı"; üçüncü mukaddime "Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas açısından Hz. Peygamber'in ebeveyninin kâfir olduğuna dair her hangi bir delilin bulunmadığı"; birinci maksad "ebeveynin necâtının delilleri"; ikinci maksad "Molla Ali el-Kârî'nin iddiaların reddiye"; hâtime "Ebu Tâlib'in imanı" konusunu işlemektedir.^[56]

12. Cemaleddin Ebu Ömer Seyyid Mahmud b. Ali el-Kadirî eş-Şeyhânî (ö. 1119/1707), *Birru vâlideyi hayri'l-verâ*: Kâdirî meşâyihinden Seyyid Mahmud'un Arapça risâlesi Süyûtî'nin *ed-Derecû'l-münîfe*'sinin özeti mahiyetindedir.^[57] Müellif eserinin girişinde, Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü, ona "Ey Allah'ın Resûlü, seni çok seviyorum, ebeveynini de seviyorum. Sana çok selat-u selam getiriyor ve ebeveynine çok dua ediyorum." dediğini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in kendisini göğsüne basıp kucakladığını ve "ben senden râzıyım" dediğini, sabah olunca dostu Ali b. Ali b. Ali. Ömer'in kendisinden ebeveyn-i Resûl'ün mümin olduğuna dair

[55] Kuşâşî hakkında bk. Reşat Öngören, "Kuşâşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:470-471.

[56] Muhammed b. Abdiresûl b. Abdisseyyid Berzencî Şehrezûrî, *Sedâdu'd-dîn ve sidâdu'd-deyn fi isbâti'n-necât ve'd-derecât li'l-vâlideyn*, nşr. Abbas Ahmed Sakr el-Hüseyini-Hüseyin Muhammed Ali Şükri (Cidde: Dârü'l-Medineti'l-Münevvere, 1419), 426 s.

[57] Risâle muhtevanınun detaylı tanıtımı için bk. Akçay, *Hz. Peygamber'in anne-babasının dini konumu*, 219-222; Mustafa Kemâl Çalıkçı, *Hz. Peygamber'in Ebeveyni Hakkında Yazılan Arapça Eserler*, 92-94.

bir risâle kaleme alması gerektiğini ve böylelikle *Birru'l-vâlideyi hayri'l-verâ* adlı risâlesini yazdığını söyler.^[58] Yazara göre muhakkik âlimlerin büyük çoğunluğu ebeveynin ehl-i necâtan olduğu fikrinde olmakla birlikte bunun keyfiyeti konusunda farklı yaklaşımlar öngörmektedirler. Eser Süyûtî'nin mezkûr metninde olduğu gibi üç dereceye ayrılmıştır ki daha önce bu bölümlendirmeyi zikretmiştik. Seyyid Mahmûd'u diğer ebeveyn yazarlarından –özellikle de Süyûtî'den- farklı kılan noktalardan biri onun ebeveynin yeniden diriltihip iman etmeleri hâdisesine menfî yaklaşımıdır. Risâlenin sonunda müellif şu olayı nakleder: “*Kureyş kabilesine mensup ve nesebi üçüncü nesilde yani Abd-i Menâf'da Hz. Peygamber'in soyu ile birleşen İmam Şâfiî hakkında tahkir edici ifadeler ileri süren bir Türk'e Diyâr-ı Rûm'dan bir müslüman, Hz. Peygamber'in "bazılarına ne oluyor ki benim nesebim hakkında ileri geri konuşup durmaktalar." ile Kureyş'i öven hadislerini hatırlatmış ve tevbe etmesi lâzım geldiğini söylemiş, bunun üzerine Türk kişi de gözyaşı dökerek affını niyâz etmiştir.*”^[59] Bu rivâyet Eş'arî/Şâfiî mezhebin bir müdafaanâmesi özelliğindedir.

13. Saçaklızâde (ö. 1145/1732), *Risâletü's-Sürûr ve'l-Ferah*: Osmanlı'nın önde gelen âlimlerinden biri olan Maraşlı Saçaklızâde'nin tasavvufla ilgisi Abdülganî Nablûsî (ö. 1143/1731) vesilesiyledir. Şam'da iken Nablûsî'den tefsir, hadis ve tasavvuf tahsil eden Saçaklızâde şeyhinden Nakşibendî ve Kâdirî hilâfeti almıştır. Tasavvufa dair çeşitli eserleri vardır.^[60] Temelde Ali el-Kârî'ye yönelik bir reddiye mantığıyla yazılan ebeveyn-i Resûl risâlesi literatürde en orjinal eserlerden biridir. Altı fasıldan oluşan risâlenin temel iddiası ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necâtan olduğuna dair Eş'arî/Şâfiî ile Mâtürîdî/Hanefî ekolün aynı fikri paylaştıklarıdır. İlk fasılda “ebeveyn” ve “vâlideyn” kelimelerinin etimolojisini yapan müellif, ilk kelimenin öz baba-ananın dışında amca, sütanne, mürebbe, mürebbe ve halayı içerecek şekilde sadece öz ebeveyne işaret eden ikincisinden daha kapsamlı bir anlama sahip olduğunu iddia eder. Müellifin bu etimolojik analizi –ki diğer eserlerinde de aynı türden analizlerle karşılaşmaktadır, devrân risâlesinde olduğu gibi- Hz. İbrahim'in amcası Âzer, Hz. Peygamber'in sütanesi Halime ve amcası Ebû Tâlib'in dini durumu tartışmalarından sarf-ı nazar etmektir. Müellifin ilgisi Hz. Peygamber'in öz ana-babasıdır (vâlideyn). Nitekim müellif ebeveynin cehennemde ve muazzeb olacağına dair rivâyetlerin Hz. peygamber'in vâlideyni için değil Ebu Tâlib ve hanımı için geçerli

[58] Cemaleddin Ebu Ömer Seyyid Mahmud b. Ali el-Kadirî, *Birru vâlideyi hayri'l-verâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 626, 407a.

[59] Seyyid Mahmud b. Ali el-Kadirî, *Birru vâlideyi hayri'l-verâ*, 413a-413b.

[60] Tahsin Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35:368-370.

olduğunu ileri sürer. Saçaklızâde'nin ebeveyn meselesine yaklaşımı Süyûtî gibi naklî rivâyetlerin tartışılmasından uzak bir mahiyettedir. O metninde bir Hanefî âlimi olmasının sebebiyle aklî ve mantıkî delillere daha çok başvurmuştur. Allah'ın bilinmesi, hüsün-kubuh ve aklın yeterliliği gibi kelâm ilminin temel meselelerini tartışarak ebeveyn konusuna açıklık kazandırmaya girişir. Ali el-Kârî'nin *Fıkh-ı Ekber*'deki söz konusu cümleyi –ki şayet sâbitse- yanlış anladığını, kendilerine davet ulaşmamış fetret ehlinin her hangi bir şekilde kâfir olarak nitelenmekten uzak olduğunu söyler. Zira Ebu Hanife'nin ve iman için peygamber davetini değil aklın yaratıcıyı kabul edip etmemesini ilke olarak kabul eden Hanefî/Mâturîdîlerin kastı, ebeveynin hakiki küfür değil mecâzî küfür üzere öldükleridir. Buradaki "küfür" kelimesi de bir inanmama durumu değil, câhiliyye devrinde vefat ettiklerine işarettir. Öte yandan tüm Hanefîler ebeveyn-i Resûl'ün mümin ve muvahhid olduklarına dair pek çok rivâyeti kabul etmektedirler. İmanda peygamberin davetini kendilerine esas alan Eş'arîlerin nezdinde ebeveyn söz konusu daveti iştiraklerinden (sem') –yaratıcıya iman edip etmediklerine bakılmaksızın- bizatihi küfürle nitelenemez. Dolayısıyla her iki mezhebin paradigması da ebeveynin mümin ve muvahhid olduğunu ikrar eder.^[61] Müellif Saçaklızâde de bu ikrarı risâlesinin sonunda şöyle belirtir: "Bizler vâlideyn-i Resûl'ün cennette olduğuna kesin olarak inanırız. Çünkü bizler Hanefî ve Mâturîdîyiz... Ali el-Kârî'nin muhtemelen soğuk başına vurdu da aklı karıştı bu meselede."^[62] Saçaklızâde metninin bir ebeveyn müdafaa-sından öte özellikle XVII. asrın ikinci yarısından sonra Kadızâdelilerin ve onu destekleyen ehl-i hadise yakın Hanefî medrese çevrelerinin tasfiyesiyle güçlenen Hanefî/Mâturîdî yorumu destekleme idealini taşıdığı söylenebilir. Bu yorum yeri geldiğinde *Risâletü's-sürûr* metninde açıkça görüldüğü üzere mezhep yorumuna katkı sunduğu oranda Eş'arî/Şâfiî delilleri araçsallaştırıp metninde yer verebilmektedir.

14. Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdârî (ö. 1160/1747), *Risâletü'r-Rüsüliyye*: Hayatı hakkında bilgi edinemediğimiz Şeyh Bekir el-Üsküdârî'nin dokuz varak hacmindeki h. 1148'de telif ettiği Arapça risâlesinde her hangi bir bölümlenme yer almaktadır. Bununla beraber risâlenin üç konu üzerinde durduğu söylenebilir. 1. Nûr-i Muhammedî'nin intikali. 2. Fetret ehlinin

[61] Halil İbrahim Bulut, "Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resul Konusundaki Görüşleri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş)*, 1:69-80; Akçay, Hz. Peygamber'in anne-babasının dini konumu, 208-214.

[62] Saçaklızâde, *Risâle fî hakkı vâlideyi'n-nebi* (İstanbul: Dersâadet Matbaası, 1306), 12-13. Eser, Şeyhzâde Muhammed Esad Efendi (ö. 1848) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bk. Saçaklı-zâde Muhammed El-Maraşî'nin *Risâletü's-sürûr ve'l-ferah tercümesi*, haz. Mehmet Gedizli, (Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2014).

durumu. 3. Ebeveyn-i Resûl hakkında ileri geri konuşmanın hükmü.^[63] Süyûtfî ismine referansın söz konusu olmadığı risâlede öncelikli olarak nûr-i Muhammedî'nin zuhuru konusuna yer verilmesi Osmanlı sufilerinin ebeveyn meselesini hangi çerçevede ele aldıklarına dair diğer güçlü bir kanıttır.^[64]

15. Müstakimzâde (ö. 1202/1788), *Risâle-i Vâlideyn-i Mâcideyn*: Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Mehmed Emin Tokâdî'nin (ö. 1158/1745) halifesi ve pek eserin sahibi olan Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, bu küçük hacimli Türkçe risâlesini selef ulemasının ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necâtta olduğuna dair görüş birliği içinde olduğunu gördüğünde, onlara iktidâ ile kaleme aldığını söyler. Eserin temel muhatabı "zâhir-bîn" şeklinde nitelendirdiği Ali el-Kârî -ki Müstakimzâde öte yandan Ali el-Kârî'nin *Hizb*'inin şârihidir- ve onunla aynı çizgiyi paylaşan ebeveynin küfür üzere öldüğünü iddia edenlerdir. Metinde beş maddede Hz. Peygamber'in ebeveynin ve tüm atalarının ehl-i necât olduklarına dair deliller serdedilir. Delillerin büyük kısmı Süyûtfî'den nakildir. Nûr-i Muhammedî'nin intikali bahsine risâlede yer verilmemiştir. Bununla birlikte Hz. Âmine'nin mümin olduğuna dair Mahmud el-Kürdî el-Yemenî'nin bir müşâhedesinin delil olarak getirilmesi risâleye tasavvufî bir renk kazandırmıştır: "*Mevlânâ eş-Şeyh el-İmâm Mahmûd el-Kürdî el-Yemenî rahimehullâh Bâkıyyât-ı Sâlihât nâmında ma'rûf eser-i mu'teberde tahrîr eylemiştir ki; mâder-i dâver-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem olan Âmine (aleyherraime) ziyaretine azîmet ve esnâ-yı ziyâretimde sûre-i Yâsîn-i şerîf tilâvet eyledim. Kabr-i derûnunda sûre-i müşârun-ileyhâyi bi-tamânihâ benimle me'an kırâat edip bana peyrev olduğu mesmû' ve meşhudum oldu.*"^[65] *Fıkh-ı Ekber* şârihi olan Müstakimzâde şerhinde müstakil risâlesinde yer almayan ilave açıklamalarda da bulunur.^[66] Eserlerinde Ehl-i sünnet itikadına bağlılığı çokça vurgulayan Müstakimzâde'nin ebeveyn risâlesinin Saçaklızâde risâlesi gibi Hanefî yorumunu sağlamlaştırma ve eleştirilerin önünü tıkama amacıyla tahrir edildiği ileri sürülebilir. Müstakimzâde risâlesinin sonunda, Galata Mevlevîhânesi dedelerinden Fasih Ahmed Dede'nin (ö. 1111/1699) bir rubâisini nakleder:

"İki âlem güneşi burc-i saâdette iken
Vâlideynine nice vermeye Mevlâ şerefi

[63] Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdarî, *Risâletü'r-rüsûliyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4426, 1b-9a.

[64] Risâlenin tanıtımı için bk. Akçay, Hz. Peygamber'in anne-babasının dini konumu, 214-219.

[65] Müstakimzâde Süleyman Efendi, *Fıkh-ı Ekber Şerhi Şerefü'l-Akîde ve Diğer Risâleleri: Birgivi'nin Bir Sözü'nün Şerhi- Küllî ve Cüz'î İrâde Risâlesi- Şanlı Ana-Babaya Dair- Esmâ-i Hüsnâ'ya Dair Risâle*, nşr. Uğur İncebilir (İstanbul: Büyüyen Ay, 2018), 218.

[66] Müstakimzâde Süleyman Efendi, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 82-88.

*Çeşm-i insâf ile ey dil nazar eyle gavvâs
Olıcak dürrünü yâbâna atar mı sade fi.*^[67]

16. Murteza Zebîdî (ö. 1205/1790), *el-İntisâr fi vâlideyi'l-muhtâr*: Hindistan asıllı lugat, hadis, tasavvuf, tefsir, fıkıh, tarih ve biyografi âlimi Zebîdî, sülûkunu Nakşibendiyye üzere yapmakla birlikte pek çok tarikat meşâyihiyle yakın ilişkisi olmuştur. I. Abdülhamid'e hadis icazeti vermiş ve sultana bir de kaside inşâd etmiştir. III. Selim'in Zebîdî'nin şahsî kütüphanesini 70 bin akçeye satın alarak Mısır'daki talebeler için vakfettiği kaynaklarda yazılıdır.^[68] Velûd müelliflerden biri olan Zebîdî, üç varaklık ebeveyn-i Resûl risâlesinin mukaddimesinde meseleye dair pek çok eser yazıldığını, ancak kendi görüşü sorulmasına karşılık bu risâleyi telif ettiğini belirtir. Risâle isim zikretmeksizin Ali el-Kârî'ye reddiye mahiyetindedir. Berzencî, Saçaklızâde ve Müstakimzâde ile aynı türden literatür grubu içerisinde değerlendirilebilir. Metin detaylı bir fetva görünümündedir. Müellif risâlesinin sonunda Hz. Peygamber'in nesebinin şerefi üzerine *Hadîkatü'-safâ fi vâlideyi'l-Mustafâ* adlı başka bir eserine atıfta bulunur.^[69]

17. Gevrekzade Hasan Efendi (ö. 1216/1801), *Tercüme-i Risâle-i Dağîstânî fi hakkı ebeveyn-i muhteremeyn*: Şam hadis âlimlerinden Ali b. Sadık b. Muhammed eş-Şamahî ed-Dağîstânî'nin (ö. 1199/1785) *Risâle fi isbâti'n-necât ve'l-îmân li vâlideyi's-seyyidi'l-ekvân* adlı eserinin Türkçe çevirisidir. Mütercimi geleneksel Osmanlı hekimliğinin son temsilcisi, Celvetiyye, Bayramiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına intisabı bilinen Gevrekzâde Hasan Efendi'dir. Tıpla ilgili risâlelerinin yanısıra tasavvuf içerikli metinlerden çevirileri vardır.^[70] Ali Dağîstânî'nin ebeveyn risâlesinin tercümesi üç fasıl ve bir hâtimedden teşekkül eder. Mütercim orjinal metne bazı ilavelerde bulunduğunu tercümesinin girişinde belirtmektedir. Birinci fasıl, "Azîzân-ı mu'tebirânın ehl-i îmândan ve erbâb-ı necât ve dâhil-i cinândan olduklarına âyât-ı kerîme ve ahâdîs-i nebeviyyeden on delil ile isbât ve beyân eylediklerine binâen..."; ikinci fasıl, "Ebeveyn-i muhteremeyn hazerâtı haklarında ve Sahîh-i Müslim'de Peygamber (s.a.v.)'in "İnne ebî ve ebâke fi'n-nâr" (babam ve senin baban ateştedir) kavli-i şerîflerinde muhâlifîn işbu rivâyeti akvâ ve bu kavli temessük

[67] Müstakimzâde Süleyman Efendi, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 220.

[68] İsmail Durmuş, "Zebîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 168-171.

[69] Murtezâ Zebîdî, *el-İntisâr fi vâlideyi'l-muhtâr (el-İkdu'l-cevheri's-semîn içinde)*, TDV İSAM Kütüphanesi, nr. 11496, 158-162.

[70] Hayatı ve eserlerine dair bk. Recep Uslu, "Gevrekzâde Hasan Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 316-318.

ittihâz eyledikleri kavillerini ibtâl ve def'i bâbında olup ol temessük deyu tutup ve gûyâ akvâ ittihâz eyledikleri rivâyet ve delillerine dört vecihle cevâb verildikten sonra..."; üçüncü fasıl, "Ebeveyn-i muhteremeyn hazerâtının haklarında vâki' olan işbu mesâil-i gâmıza ki..." şeklinde olup her üç fasıl diğer ebeveyn risâlelerinde çokça atıf yapılan rivâyetlerin maddeler halinde tertip edilmesiyle yapılandırılmıştır.^[71]

18. Muhammed Emîn b. Ömer el-Bâlizâde el-Medenî (ö. 1871), *Sübülü's-selâm hükmî âbâi seyyidi'l-enâm*: Sufi çevrelerle ilişkisi yazdıklarından belli olan Medine-i Münevvere'nin Hanefî Müftüsü Muhammed Emîn b. Ömer el-Bâlizâde, geniş hacimli eserinin girişinde, h. 1283 yılında kendisine matbu olmayan pek çok *Fıkh-ı Ekber* şerhi ulaştığını, bu şerhlerin tariyat-ı muhammediyye fikri üzerine yazıldığını, *Fıkh-ı Ekber*'e nisbet edilen "vâlideynin küfür üzere vefat ettiğine ve Ebû Tâlib'in kâfir olarak öldüğüne" dair cümlelerin ne anlama geldiği hakkında bir risâle telif etme ve zihin bulanıklığına engel olma maksadıyla *Sübülü's-selâm* adlı bir eser kaleme aldığını belirtir.^[72] Eseri bir giriş, altı bölüm ve bir sonuç oluşturmuştur. Mukaddime: Hz. Peygamber'in bazı özellikleri. I. Bölüm: Hz. Peygamber'in ataları hakkında bir kimsenin ileri geri konuşmasının haram olması. II. Bölüm: Ebeveyn-i Resûl hakkında vârid olan delillerin cevaplanması. III. Bölüm: Vâlideyn-i Resûl'un ve diğer soyunun ehl-i necât olan fetret devri insanları olması. IV. Bölüm: Fetret ehlinin kıyâmet günü imtihan edilmeleri meselesi. V. Bölüm: Hz. Peygamber'in soyunun muvahhid olmaları. VI. Bölüm: Ebeveyn-i Resûl'un iman etmek üzere yeniden diriltilmeleri hâdisesi. Hâtîme: Nûr-i Muhammedî'nin intikali. Bu kısım dört alt başlık (*kılâde/gerdanlık*) içermektedir. 1. Varlıkta zuhûr eden ilk yaratılmış. 2. Hz. Muhammed'in Hz. Âdem'in yaratılışı tamamlanmadan önce peygamber olması. 3. Varlıktaki her şeyin Hz. Peygamber sebebiyle meydana gelişi. 4. Hz. Peygamber'in yaratılış mayasının kökeni.^[73]

Sübülü's-selâm'ın hâtîme kısmının, Bosnevî'nin *Metâliu'n-nûr*'unun ilk bölümü ile Abdülehad Nûrî'nin *Te'dîbü'l-mütemerridin*'inin üçüncü bölümünde söz konusu edilen nûr-i Muhammedî ve intikaline dair rivâyet malzemesinin genişletilmesi şeklinde gözükmektedir. Eser Osmanlı sufilerinin yazdığı ebeveyn literatürü arasında en geniş hacme sahip olanlardan biridir. Hocazade Muhammed Râsim Hikmet Efendi *Tuhfetü'l-âşîkîn*'de

[71] Gevrekzade Hasan Efendi, *Tercüme-i Risâle-i Dağistânî fi hakkı ebeveyn-i muhteremeyn*, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 434, 57b-62b.

[72] Muhammed Emîn b. Ömer el-Bâlizâde el-Medenî, *Sübülü's-selâm hükmî âbâi seyyidi'l-enâm*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2008), 25.

[73] Bâlizâde, *Sübülü's-selâm*, 25-183.

Hız. Peygamber'in nesebi konusunu anlatırken "*Der Beyân-ı Medh-i Hazret-i Resûlullâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem*" başlığı altında eser ve yazar adı zikretmeksizin *Sübûlü's-selâm*'dan uzun iktibaslarda bulunmuştur.^[74]

19. Hocazâde Muhammed Rasim Efendi (ö. 1316/1899), *Risale-i vâlideyn*: "Hocazâde" lakabıyla meşhur Muhammed Râsim b. Ali b. Rızâ b. Süleyman el-Malatıyavî Osmanlı'nın son dönem mutasavvıf-âlimlerdendir. Eserlerinde kendisinin Hanefî olduğunu vurgulayan ve Mevlevîliğe intisabını öne çıkaran Hocazâde, müftü Ali Rıza Efendi'nin oğludur. Osmanlı mahkemelerinin çeşitli kademelerinde görev almıştır. Fıkıh, hadis ve tasavvuf metinleri üzerine çalışmaları vardır. *Mesnevî* ve *Fusûs* şârihidir.^[75] *Risâle-i Vâlideyn* metninin girişinde, "Kastanbolulu"^[76] lakabıyla anılan Mustafa Efendi'nin *Şifâ-i Şerif* adlı eserini okuduğunu, Kastanbolulu'nun dersi esnasında "ebeveyn-i Resûl'ün imanlı mı imansız mı gittiğine" dair hocasına soru yönelttiğini, hocasının çeşitli açılardan cevap verdiğini, cevabı ezberlediğini, ardından Edirne'ye döndüğünü, kütüphanede Eskicizâde Ali Mehdi b. Hüseyin el-Edirnevî'nin (ö. 1243/1827-28) ebeveynle ilgili metnini bulduğunu ve mütâlaa ettiğini, sonrasında da bu risâlesini yazdığını zikreder. Müellife göre ebeveynin imanlı olduğuna yönelik beş vecih vardır: 1. Hz. Peygamber'in nesli Hz. İbrahim'e kadar tertemiz bir sülâle olup en şerefli nesildir. 2. Hz. İbrahim neslinin mağfireti için dua etmiştir. 3. Hz. Peygamber'in ana-babası Hz. İsa şeriatı üzere amel etmiş, bu sebeple oğullarının peygamberliğini görmemişlerdir. Bazı âlimlere göre Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesi ebeveyn-i Resûl içindir. 4. Âmine'nin kabrinden çıkıp yeniden dirilip iman etmesi. 5. Hz. Peygamber'in cismi nurdur. Çünkü Allah onu nur olarak yaratmış ve âlemleri de bu nurdan izhâr etmiştir. İnci misâli bu nur sadef misâli Âmine'ye ilka edilmiştir. Bu sebeple Âmine'nin cehennem azabına uğramasına ilahi irâde taalluk etmez. Muhammed Râsim Efendi risâlesinin sonunda Süyûtî'den nakillerle Ebû Tâlib'in imanlı olduğunu ve *Fıkh-ı Ekber*'deki söz konusu cümlenin metnin orjinalinde yer almadığını savunur.^[77] Ebeveyn meselesini muhtasar bir biçimde alan

[74] Şule Bayraktar, *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-âşîkîn Hediye-tü'l-ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1a-83a)* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015), 27.

[75] Hayatı ve eserleri hakkında bk. Şule Bayraktar, *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-âşîkîn Hediye-tü'l-ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1a-83a)*, 12-18; Züleyha Şeker, *Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Kâşîfî't-Te'vîlât İsimli Eserinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 10-17.

[76] Kastanbol Edirne iline bağlı bir ilçedir.

[77] Risâlenin iki farklı elyazması nüshası için bk. Hocazâde Muhammed Rasim Efendi, *Risale-i vâlideyn*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 1210/4, 73a-80a; İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1123/4, 21b-23a.

risâlenin diğerlerinden ayrılan özelliği ebeveyn-i Resûl'ün Hanîf değil Hz. İsa şeriati üzere olduğunu iddia etmesidir.

20. Ahmed b. Lütfullah b. Mustafa Servet b. Muhammed Hakkı b. Mustafa en-Nâdirî (ö. 1334/1915-16'dan sonra), *Risâle-i İmân-ı Ebeveyn*:^[78] Tırnovaî Nakşibendî şeyhi Ahmed Râşid Efendi'nin (ö. 1283/1866)^[79] torunu olan Ahmed b. Lütfullah en-Nâdirî'nin ebeveyn risâlesi Osmanlı'da yazılan literatürün -bilindiği kadarıyla- son örneklerinden biridir. Rusların Tırnova'yı 1877'deki işgâli sonrasında Dedesi Râşid Efendi'nin ezberinde kalan şiirlerini derlemiş ve kendi hattıyla bir *Divânçe* kaleme almıştır. Bu eserden sonra -ferağ kaydından öğrendiğimize göre- h. 1334 yılında ebeveyn risâlesini telif etmiştir. Türünün hacimli örneklerinden biri olan risâle pek çok başlıktan terkip edilmiştir. İlk başlık Abdülehad Nûrî'nin *Te'dibü'l-mütemerridîn* muhtasar Türkçe tercümesinin yeniden uyarlanmış halini ihtivâ eder (1-25). Diğer başlıklar şöyledir: Vâlîde-i aleyhi's-selâm (25-30), Zamân-ı fetrette irtihâl edenler hakkında ihtilâf-ı ulemâ (30-38), Süadâ-yı ehl-i fetretin aksâmı (38-40), Eşkiyâ-yı ehl-i fetretin aksâmı (40-43), Bâtil bir da'vâ der hakkı Ebû Tâlib (43-46), Müftî-i Hanefî tarafından verilen cevâb (46-48), Müftî-i Şâfiî tarafından verilen cevâb (48-64), Tekmile-i cevâb-ı Müftî-i Şâfiî (64-65), Nazm-ı Nâsıruddin-i Dimaşkî der hakk-ı ebeveyn (65-67), Nazm-ı İsmâîl Hakkî Bursevî der hakk-ı ebeveyn (67-68), Esâmî-i ecdâd-ı nebî aleyhi's-selâm (68-69).

Ahmed b. Lütfullah'ın ebeveyn risâlesinin diğer türlerinden ayrıldığı önemli özelliklerinden birisi, Ebu Tâlib'in imanı hakkında Ebussuud Efendi (ö. 982/1574) gibi Hanefî; Kurtubî (ö. 671/1273), Şa'rânî (ö. 973/1565) ve Sübkî (ö. 756/1355) gibi Şâfiî müftülerin verdikleri fetvalara metninde yer ayırmasıdır.

Neticede risâle kendisinden önce yazılan ebeveyn risâlelerinden hacimli uzun alıntılarla inşa edilmiştir. Nitekim risâlenin sonu Saçaklızâde metninin sonuyla aynıdır: "Hz. Peygamber'in ebeveyninin cennette olduğuna kesin olarak inanıyoruz. Çünkü biz Hanefî ve Mâturîdîyiz." Dolayısıyla Saçaklızâde ve Ahmed b. Lütfullah'a göre Hanefî/Mâturîdî mezhebine göre ebeveynin ehl-i necât ve ehl-i cennet olduğunu düşünmek bir inanç meselesidir.

[78] Ahmed b. Lütfullah, *Risâle-i İmân-ı Ebeveyn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Arslan Kaynardağ, nr. 113, 1b-69a. Risâle, 171 vr.lık siyerle ilgili muhtelif mevzuların yer aldığı bir mecmua içerisinde yer alır.

[79] Ahmed b. Lütfullah'ın babası Mustafa Servet Efendi pederi Ahmed Râşid Efendi'den sonra Nakşî postuna geçmiştir. Ahmed Râşid Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bk. Müjgân Cumbur, "Râşid", *Türk Dünyası edebiyatçıları Aniklopedisi* (Ankara: AKM Yayınları, 2007), VII: 296.

3. Ebeveyn-i Resûl Meselesinde Osmanlı Sufilerinin Yeni Yorumunun Metafiziksel ve Siyasal Açılımları

Anadolu-Mısır kültür hattında Osmanlı sufi çevrelerince ortaya konan ebeveyn-i Resûl literatürünün karakteristik özellikleri yorumsal düzeyde üç başlık içerir: 1. Ebeveynin imanlı olduğu, Hanefî/Mâturidî ile Eş'arî/Şâfiî ekolün ortak görüşüdür. 2. Ebeveynin imanı, nûr-i Muhammedî'nin Hz. Peygamber'in zürriyetine intikal etmesinin bir neticesidir. 3. Ebeveynin imanlı olduğu, sadece Şia'nın değil Ehl-i sünnet'in de düşüncesidir.

Birinci başlık söz konusu olduğunda şu söylenebilir: Osmanlı'nın Anadolu sahasındaki Hanefî, Mısır sahasındaki Şâfiî olan tüm sufi temsilcilerinin yazdıkları ebeveyn risâleleri, Ali el-Kârî'nin Ebu Hanife'nin *Fıkh-ı ekber* nüshalarında bulunduğunu iddia ettiği "ebeveyn-i Resûl küfür üzere vefat etmiştir." görüşünü eleştiri konusu yapmışlardır. Özellikle Saçaklızâde, Berzencî, Müstakimzâde ve Zebîdî metinleri Ali el-Kârî'ye yönelik tam bir reddiye özelliğindedir. Bu reddiye sadece Ali el-Kârî özeline yönelik bir mahiyette olmayıp ebeveynin ehl-i necattan olmadığını iddia eden ehl-i hadisten bazı ulemaya da Ali el-Kârî'nin iddialarını çürüterek cevap vermektedir. Osmanlı sufileri bu teşebbüsde Eş'arî/Şâfiî mezhep Süyûtî'nin rivâyet örgüsünü metinlerinde araçsallaştırmıştır. Böylelikle sufiyye tâifesi, Hanefîlik-Şâfiîlik birlikteliğini ebeveyn meselesi üzerinden sağlayarak Osmanlı medrese zihniyetine destek olmuş, medrese dışı Kadızâdeliler örneğinde olduğu gibi ehl-i hadise yakınlıktan Hanefî mezhebini taklid düzeyinde idrak eden vâizler zümresini, Ali el-Kârî gibi mezhep mukallidlerini ebeveyn problematiği çözümlenmesiyle saf dışına itmiştir.

İkinci başlığa gelince; özellikle İbnü'l-Hatib, Vecdî Ahmed, Bosnevî, Sivâsî, Nuh b. Mustafa, Şeyh Bekir b. Ali, Bâlizâde, Hocazâde ve Ahmed b. Lütfullah'ın metinlerinde, Hz. Peygamber'in soyunun mümin ve muvahhid olduğunun temellendirilmesi, nûr-i Muhammedî'nin yaratılışın ilk maddesi olması ve zürriyete aktarımı şeklindeki ontolojik-kozmolojik anlatıyla sağlanmıştır. Bu anlatının izlerine her ne kadar Sehl-i Tüsterî'ye (ö. 282/896) kadar giden erken dönem tasavvufunda rastlansa da anlatının doktriner bir boyut kazanması Muhyiddin İbn Arabî eliyledir. Söz konusu kozmogonik anlatı gerek Osmanlı öncesi gerek sonrası Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan ve folklorik bir mahiyete bürünen Mevlid metinlerinde çokça rastlanan bir olgudur. Süleyman Çelebi'nin (ö. 825/1422) *Mevlid*'i^[80]

[80] *Mevlid*'in "Hak Teâlâ Bahri" şöyledir: "Mustafa nurunu alından kodu / Bil habibim nurudur bî nur dedi / Kıldı o nur anın alında karar / Kaldı anın ile nice rûziğâr / Sonra Havva alına nakletti bil / Durdu anda dahi nice ayü yıl / Şit doğdu anâ nakletti bu nur / Anın alında tecelli kıldı nur / Erdi İbrahimi İsmâile hem / Söz uzanür eğer kalanın der isem / İşbu resm ile müselsel muttasıl / Ta olunca Mustafa'ya müntekil." Muhammediyye'de "Meb'as-i Muhammed Mustafa" kısmı: "Dinle imdi nice doğar ol resûl-i kâinât / Şarka garba nice eder nûru

ile Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 855/1451) Muhammediyye'sinde işlenen nûr-i Muhammedî'nin çağlar boyunca enbiyâya ve zürriyet-i nebevîye nakli Osmanlı popüler kültüründe sirkülasyonu olan bir düşüncedir. Muhammedî saf nurun tezâhürü olan Muhammedî genin Hz. Peygamber'in devirden devre aktarılmış olduğu fikri, Şiilere ait İmamaların kusursuz bir seçereye sahip olduğu inancıyla uyum sağlasa da, bu fikir Sünnî kaynaklı hadis ve siyer literatüründe açıkça beyan edilmektedir. Aynı fikir Osmanlı sufilerinin ebeveyn risâlelerinde baskın düzeyde işlenmiştir. Genellikle Câbir hadisiyle İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ının başında geçene Hz. Peygamber'in soyunun şerefine dair rivâyetlere yer verilen ebeveyn metinlerinde Bosnevi örneğinde olduğu üzere kozmogonik anlatı varlık mertebeleri anlayışıyla mezcedilerek ontolojik bir boyut kazanmıştır. Osmanlı sufileri Süyûtî merkezli ebeveynin iman ve necâtını rivâyetlerle zenginleştirilmiş kelâmî bir mesele düzeyinde kavramakla birlikte bu kavrayışı aşan ontolojik-kozmolojik göndermelere sahip bir ebeveyn hermenötüğü geliştirmişlerdir. Buna göre ebeveyn meselesi, Hz. Peygamber'in ailesinin iman veya necatı problemi değil bir varlık şuru meselesidir. Zira Hz. Muhammed varlığın zuhûr sebebi ise, onun zuhûruna vesile olan gökteki ve yerdeki atalarının eksiklik çağrıştıracak bir nitelemeyle anılması Hak olan varlığın eksik idrakinden kaynaklanır.

Üçüncü başlık için şu yorum getirilebilir: Osmanlı sufilerinin ebeveyn risâlesi yazma oranının -aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere- XVI. (dört risâle) ve XVII. (yedi risâle) yüzyıllarda artması Safevî Şiasına yönelik bir reddiye şeklinde de okunabilir. Özellikle Kemalpaşazâde'nin genişletilmiş fetva formuna sahip risâlesi bu okumanın özel örneklerinden biridir. Sivâsî ve İbnü'l-Hatîb metinleri de Şia'nın ebeveyn yorumuyla hesaplaşan risâlelerdir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir ki, Osmanlı iktidarı Şii yayılcılığın karşı sufiyye tâifesinin Ehl-i sünnet'in kaynaklarına dayalı ebeveyn literatürünü kullanmıştır. Sivâsî ve İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde ehl-i beytin faziletine müstakil kısımlar tahsis etmeleri, sufilerin ehl-i beyt muhabbetini esas alan dini yorumları da göz önünde bulundurulduğunda, ehl-i beyt telakkisinin sadece Şia'ya mahsus olmadığı ebeveyn-i Resûl dolayımındaki göstergesidir. Söz konusu Ebu Hanife savunusunda Sivâsî örneğinde olduğu üzere Ebu Hanife'nin ehl-i beyt ile ilişkisine vurgu, Şii düşüncenin Sünnî-Hanefî düşünceyle karşılanabileceği anlayışını toplumsal seviyeye uyarlama maksadı da taşımaktadır.

Aslında Osmanlı sufilerinin ortaya koyduğu literatürde ebeveynin

onun insiyâk / Çünkim etti iktizâ ol devre-i arşiyede / Tâ ki vahdâniyyet ede saltanatta ittisâk / Pes buluştu Âmine cem' oldu Abdullah ile / A'del-i ez mân içinde nutfe etti istibâk / Göçtü ol nûr atasından eyleyip azm-i sefer / Anasının konu pes alınma etti i'tinâk."

mümin ve ehl-i necât olması tartışmadan uzak bir şekilde açık ve kesin bir konudur. Nitekim *Pezdevî Usûlü*'nün şârihi Alâeddin el-Buhârî (ö. 730/1329) oldukça erken bir dönemde meseleye noktayı koyar mahiyettedir: "Ebeveyn-i Resûl meselesi şer'î nassa ve kat'î delile dayandığından içtihat konusu değildir. Ebeveyn-i Resûl'ün necâtını inkâr edenlerin delil olarak ileri sürdüğü bütün âyetler ve hadisler ebeveynin küfrüne dayanak teşkil etmez ve delil olmaz. İmam Ebu Hanife'nin kadri onları delil olarak ele almaktan yücedir."^[81]

Tablo: Osmanlı Sufilerinin Ebeveyn-i Resûl Risâleleri

Eserin Yazarı	Eserin Adı	Eserin Yüzyılı
İbnü'l-Cezerî	<i>er-Risâletü'l-beyâniyye fi hakkı ebeveyi'n-nebî:</i>	XV.
Zeyni Çelebi Fenârî	<i>Risâle fi ebeveyi'n-nebî</i>	XVI.
İbnü'l-Hatib Kasım	<i>Enbâu'l-istifâ fi hakkı âbâi'l-Mustafâ</i>	XVI.
Kemalpaşazâde	<i>Risâle fi hakkı ebeveyni'n-nebî</i>	XVI.
Nûreddin İbnü'l-Cezzâr	<i>Tahkiku A'mâli'r-râcîn fi enne vâlideyi Mustafâ (s.a.v.) bifazlihi teâlâ fi'd-dâreyni mine'n-nâcîn</i>	XVI.
Vecdî Ahmed Efendi	<i>Ravzatu's-safâ fi vâlideyi'l-Mustafâ</i>	XVII.
Abdullah Bosnevî	<i>Metâliu'n-nûri's-senî fi tahâreti'n-nesebi'l-arabî</i>	XVII.
Necmeddin b. Salih b. Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî el-Gazzî	<i>el-Cevheretü'l-mudiyye fi ebeveyi hayri'l-be-rıyye</i>	XVII.
Abdülehad Nûrî Sivâsî	<i>Te'dîbü'l-mütemerridîn fi İslâmi'l-ebeveyn</i>	XVII.
Nuh b. Mustafa el-Konevî	<i>Mürşidü'l-hüdâ</i>	XVII.
Muhammed b. Abdirresûl el-Berzencî	<i>Sedâdu'd-dîn ve sidâdu'd-deyn fi isbâti'n-necât ve'd-derecât li'l-vâlideyn</i>	XVII.
Cemaleddin Ebu Ömer Seyyid Mahmud b. Ali el-Kadirî eş-Şeyhânî	<i>Birru vâlideyi hayri'l-verâ</i>	XVII.
Şeyh Bekir b. Ali el-Üsküdârî	<i>Risâletü'r-rüsüliyye</i>	XVIII.
Müstakimzâde	<i>Risâle-i Vâlideyn-i Mâcideyn</i>	XVIII.
Murteza Zebîdî	<i>el-İntisâr fi vâlideyi'l-muhtâr</i>	XVIII.
Gevrekzade Hasan Efendi	<i>Tercüme-i Risâle-i Dağüstânî fi hakkı ebeveyn-i multeremeyn</i>	XVIII.

[81] Alâeddin el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Dâru küttâbî'l-İslâmî, ty, ts.), I: 7.

Muhammed Emîn b. Ömer el-Bâlfîzâde el-Medenî	<i>Sübülü's-selâm hükmi âbâi seyyidi'l-enâm</i>	XIX.
Hocazâde Muhammed Rasim Efendi	<i>Risale-i vâlideyn</i>	XIX.
Ahmed b. Lütfullah b. Mustafa Servet b. Muhammed Hakki b. Mustafa en-Nâdirî	<i>Risâle-i İmân-ı Ebeveyn</i>	XX.

KAYNAKÇA:

- Akçay, Mustafa. "Abdülhad Nûrî'ye Göre Hz. Peygamber'in Ebeveyninin Dini Konumu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Haziran, 2005) IX/1: 142.
- Akçay, Mustafa. "Kemâlpaşazâde ve "Fî Hakki Ebeveyi'n-Nebî" Adlı Risâlesinin Tahlil ve Değerlendirilmesi". *Ekev Akademi Dergisi* (Kış 2005) 22: 41.
- Akçay, Mustafa. *Hız. Peygamber'in Anne-Babasının Dini Konumu ve Ebeveyn-i Resul risaleleri*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 551-557. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Bâlfîzâde, Muhammed Emîn b. Ömer el-Medenî. *Sübülü's-selâm hükmi âbâi seyyidi'l-enâm*, Nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2008.
- Bayraktar, Şule. *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-âşîkin Hediyeletü'l-ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1a-83a)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- Berzencî, Muhammed b. Abdirresûl b. Abdisseyyid Şehrezûrî. *Sedâdü'd-din ve sidâdü'd-deyn fi isbâti'n-necât ve'd-derecât li'l-valideyn*. Nşr. Abbas Ahmed Sakr el-Hüseynî-Hüseyn Muhammed Ali Şükri. Cidde: Dâru'l-Medineti'l-Münevvere, 1419.
- Bosnevî, Abdullah. *El-Kavlu'l-celî bi-necâti ebeveyi'n-nebî (s.a.v.)*. Nşr. Şeyh Ramazan Ahmed Abd-i Rabbîhi Usfûr. Kahire: Dâru Cevâmîi'l-kelim, 1425/2004.
- Bosnevî, Abdullah. *Metâliu'n-nûri's-senî fi tahâreti'n-nesebi'l-arabî*. Nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1428/2007.
- Bulut, Halil İbrahim. "Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızade ve Ebeveyn-i Resul Konusundaki Görüşleri". *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş)*, 1:69-80.
- Ceyhan, Semih. "Molla Fenârî ve Bir Usûl Metni Olarak Şerh-i Dibâce-i Mesnevî". *İslam Araştırmaları Dergisi* (2010) 23: 77-83.
- Cunbur, Müjgân. "Râşid". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Aniklopedisi*. VII: 296. Ankara: AKM Yayınları, 2007.
- Çalıkçı, Mustafa Kemâl. *Hız. Peygamber'in Ebeveyni Hakkında Yazılan Arapça Eserler*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Durmuş, İsmail. "Zebîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 168-171. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

- el-Buhârî, Alâeddin. *Keşfu'l-esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*. Dâru'küttâbi'l-islâmî, ty., ts. I: 7.
- el-Kadirî, Cemaleddin Ebu Ömer Seyyid Mahmud b. Ali. *Birru vâlideyi hayri'l-verâ*. Pertev Paşa, 626: 407a-413b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- el-Üsküdârî, Şeyh Bekir b. Ali. *Risâletü'r-rüsüliyye.*, Hacı Mahmud Efendi. 4426: 1b-9a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Fenârî, Zeynî Çelebi. *Risâle fi ebeveyi'n-nebî.*, Fatih. 5401: 35b-37b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Gevrekzade, Hasan Efendi. *Tercüme-i Risâle-i Dağüstânî fi hakkı ebeveyn-i muhteremeyn*. Muallim Cevdet, 434: 57b-62b. İBB Atatürk Kitaplığı.
- Gömbeyaz, Kadir. "Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri". *Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu (Kestel-Bursa, 7-8 Kasım 2009)*. Haz. Mehmet Yalar-Celil Kiraz, 205-232. Bursa, 2011.
- Görgün, Tahsin. "İbnü'l-Cezzâr, Ebu'l-Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21:3-4. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Hocazâde, Muhammed Rasim Efendi. *Risale-i vâlideyn*. Belediye Yazmaları, 1210/4: 73a-80a. İBB Atatürk Kitaplığı.
- Hocazâde, Muhammed Rasim Efendi. *Risale-i vâlideyn*. Osman Ergin Yazmaları, 1123/4: 21b-23a. İBB Atatürk Kitaplığı.
- İbn Kemâl. *Resâil-i İbn Kemâl*. Nşr. Ahmed Cevdet. I: 87-91. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316.
- İbnü'l-Cezerî. *er-Risâletül'-beyâniyye fi hakkı ebeveyi'n-nebî*. Pertev Paşa, 603: 26a-26b. Süleymaniye Kütüphanesi
- İbnü'l-Hatîb Kasım. *Enbâu'l-istifâ fi hakkı âbâi'l-Mustafâ*. Çelebi Abdullah, 405: 79b-109b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- İdiz, Ferzende. *İmam Süyûtî ve Tasavvuf*. İstanbul: Semerkand, 2013.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Altıparmak, Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 542. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kâtip Çelebi. *Mîzânu'l-hakk fi İhtiyârî'l-ehakk*. Trc. Orhan Şaik Gökyay-Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalıcı, 2008.
- Katz, Marion Holmes. *Mevlid: İslam Dünyasında İbadetler ve Dindarlık*. Trc. Firdevs Bulut. İstanbul: Açılım Yayınları, 2014.
- Kılıç, Muharrem. "Timurtaşî, Sâlih b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41:189. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Konur, Himmet. *İbrâhîm Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Müstakîmzâde, Süleyman Efendi. *Fıkh-ı Ekber Şerhi Şerefü'l-Akîde ve Diğer Risâleleri: Birgivi'nin Bir Sözü'nün Şerhi- Küllî ve Cüz'î İrâde Risâlesi- Şanlı Ana-Babaya Dair- Esmâ-i Hüsnâ'ya Dair Risâle*. Nşr. Uğur İncebilir. İstanbul: Büyüyen Ay, 2018.
- Nuh b. Mustafa. *Mürşidü'l-hüdâ*. Emanet Hazinesi Kitaplığı. 1166: 116 vr. Topkapı Sarayı Müzesi.

- Öngören, Reşat. "Kuşâşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 470-471. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XI. yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Özcan, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 368-370. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Saçaklızâde, Muhammed el-Maraşî. *Risâletü's-sürûr ve'l-ferah Tercümesi*. Haz. Mehmed Gedizli. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2014.
- Saçaklızâde, *Risâle fi hakkı vâlideyi'n-nebî*. İstanbul: Dersâadet Matbaası, 1306.
- Sivâsî, Abdülehad Nûrî. *Te'dîbü'l-mütemerridîn Tercümesi*. Şahsî kütüphanemdeki nüsha, 1-51.
- Sivâsî, Abdülehad Nûrî. *Te'dîbü'l-mütemerridîn fi İslâmî'l-ebeveyn*. Veliyyüddin Efendi, 1827: 68b-82b. Beyazıt Kütüphanesi.
- Süyûtî, *el-Makâmâtü's-sündüsiyye fi'n-nisbeti'l-mustafaviyye*. Haydarabad: Matbaat-i Meclis-i Dâireti'l-maârifî'n-nizâmiyyeti'l-kâine, 1316.
- Süyûtî, *el-Mesâlikü'l-hunefâ fi vâlideyi'l-mustafâ*. Nşr. Muhammed Azb. Kahire: Dar al Ameen, 1414/1992.
- Şeker, Züleyha. *Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Kâşifü't-Te'vîlât İsimli Eserinin Transkripsiyonu Ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Taşköprülüzâde. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Nşr. Ahmed Suphi Furat. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.
- Timurtâşî, Necmeddin b. Sâlih el-Gazzî. *el-Cevheretü'l-mudiyye fi ebeveyi hayri'l-beriyye*. Çelebi Abdullah. 198: 1b-10a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Türker, Ömer. "Nuh b. Mustafa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33:230-231. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Uslu, Recep. "Gevrekzâde Hasan Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 316-318. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Vecdî Ahmed. *Ravzatü's-safâ fi vâlideyi'l-Mustafa.*, Bağdatlı Vehbi. 115: 91a-118b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Vecdî Ahmed. *Ravzatü's-safâ fi vâlideyi'l-Mustafa.*, Bağdatlı Vehbi. 115: 119a-123b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Yüksel, Ali Osman. "Büyük Kıraat Üstadı İbnü'l-Cezerî". *Altınoluk Dergisi* 16 (Haziran 1987): 43.
- Zebîdî, Murtezâ. *el-İntisâr fi vâlideyi'l-muhtâr (el-İkdu'l-cevheri's-semîn içinde)*. TDV İSAM Kütüphanesi. 11496: 158-162.